

III Дио

**УДРУЖЕНЕ СНАГЕ ШЕСТЕ
БРИГАДЕ И СРЕМСКОГ
ОДРЕДА**

(октобар 1942.—фебруар 1943)

1. — РАЗВИТАК НОП-а У ВОЈВОДИНИ

Са доласком 6. бригаде у Срем, и повезивањем са партизанским снагама на том подручју, почело је ново раздобље оружане борбе у Војводини и источној Босни. Због тога ћемо укратко рећи о развоју НОП-а у Војводини, а подробније у Срему.¹

Послије капитулације бивше Југославије Војводина је била распарчана на три дијела. Бачку и Барању анектирала је Хортијева Мађарска, а градови: Нови Сад, Сомбор и Суботица проглашени су за „слободне краљевске градове" и били непосредно подређени мађарској влади. Банат је формално остао у границама Недићеве Србије, под јурисдикцијом њемачког војног заповједника Србије, а власт су организовали и вршили фолксдојчери. Срем је укључен у састав Павелићеве тзв. Независне Државе Хрватске.

Непосредно пред рат 1941. године, у Војводини је дјеловао Покрајински комитет КПЈ и ПК СКОЈ-а са шест окружних комитета и преко 30 среских и градских комитета КПЈ и око 1250 чланова КПЈ, неколико стотина кандидата и око 3000 чланова СКОЈ-а.

Припреме за устанак су почеле одмах после капитулације, а њима је руководио ПК КПЈ за Војводину (секретар Жарко Зрењанин), при којем је формиран војни комитет на челу са Радивојем Чипановим.²

Обласни војни комитети за Срем, Банат, Бачку и Барању формирани су у другој половини јуна 1941.

¹ Војна енциклопедија, том 10 стр. 664—666, Београд,

² Погинуо у Новом Саду 5. октобра 1941, народни херој.

У мају и јуну почиње формирање мјесних десетина, ударних и диверзантских група по градовима и селима Војводине.

На састанку ПК КПЈ за Војводину, у Петровграду (Зрењанин), одлучено је, 22. јуна да се образује штаб одреда за Војводину, на челу са командантом Данилом Грујићем и политичким комесаром Светозаром Марковићем Тозом.

Неколико дана послје одлуке Централног комитета КПЈ (4. јула 41.) о почетку оружане борбе, ПК је позвао народе Војводине на устанак.

У Војводини је 1941. године формирано 12 партизанских одреда, са око 400 партизана, и десетак оружаних партизанских група и десетина.

Ноћи 21/22. августа 1941. у Срему су ослобођена 32 члана КПЈ из Митровачке казнионе. Међу ослобођенима су били: Јован Веселинов, Станко Пауновић, Слободан Бајић, Иван Мачек и други. Од ослобођених комуниста и припадника мјесних десетина формиран је 9. септембра 1941. Фрушкогорски НОП одред (око 60 бораца), а крајем септембра и Подунавски НОП одред.

Услови за вођење оружане борбе у Војводини су били веома тешки, нарочито у Бачкој и Банату. То је равничарски крај, испресијецан ријекама, а окупатори су имали подршку домаћих фолксдојчера и дијела мађарске националне мањине. Но, и поред јаких окупационих снага, које су помагали домаћи квислинзи, у току 1941. године партизански одреди су извршили преко 220 оружаних, диверзантских и саботажних акција. Окупатор је успио да разбије већину одреда у Бачкој и Банату, а терор је добио страховите размјере. Многе иартијске организације су разбијене. Концентрациони логори су били пуни заточеника. У Бачкој је крајем 1941. и почетком 1942. године објешено, стријељано или отјерано у логоре око 350 чланова КПЈ и око 5000 антифашиста и родољуба.

Због све већег притиска и терора окупатора везе окружних комитета са ПК су прекинуте, па је новембра 1941. одлучено да се иде на осамостаљивање окружних комитета. Група на челу са Жарком Зрењанином

руководила је оружаном борбом у Банату, група са Светозаром Марковићем Тозом, Бранком Бајићем и Гезом Тиквицким у Бачкој, а у Срему је борбом руководио ОК КПЈ, на челу са организационим секретаром Окружног Комитета Јованом Веселиновим.

У току зиме 1941/42. године окупатори су успјели да униште партизанске снаге у Бачкој и Банату. Побијени су најбољи партијски руководиоци — скоро читав ПК за Војводину. У Банату је, од 240, у партизанским одредима остало свега 20 бораца. Убијено је преко 500, а у логоре одведено преко 4400 људи. Августа 1942. изабран је нови ОК КПЈ за јужни Банат, а децембра 1942. формиран је у Делиблатској пешчари Јужнобанатски НОП одред. У новембру 1942. погинуо је секретар ПК Жарко Зрењанин.

Мађарске окупационе власти су у овом периоду разбиле све партизанске снаге у Бачкој. Убијено је преко 3500, а кроз затворе и логоре је прошло преко 21.500 људи. И поред тешких губитака, група комуниста под руководством Светозара Марковића Тозе наставља рад на окупљању и учвршћивању снага НОП-а.

Тежиште се пренијело на подручје Сомбора, Куле, Врбаса, Турије и Чуруга, гдје су формиране нове организације КПЈ, ударне и диверзантске групе. Но, ускоро НОП трпи нови губитак. У сукобу са фашистима 19. новембра 1942., погинуо је предсједник Покрајинског НОО Бранко Бајић, а рањен је и заробљен Светозар Марковић Тоза организациони секретар ПК Војводине (стријелан је 9. фебруара 1943.).

Устанак се у 1942. години најжешће размахнуо у Срему. Почетком децембра 1941. у Пећинцима је одржано Окружно партијско савјетовање, на коме су донијете одлуке за организацију и даљи развој борбе у Срему. Формиран је штаб НОПО за Срем, а по селима и градовима мјесне десетине, водови и чете. У току зиме 1941/42. године, партизанске снаге су, због специфичних услова земљишта, углавном дјеловале по селима, а у марту 1942. прикупиле су се на Фрушкој Гори. До краја јуна извеле су преко 30 успјешних акција на усташе, домобранске посаде и транспорте. Средином јула 1942. формиран је Посавски НОПО одред

у југоисточном Срему, а у Босутским шумама Босутска партизанска чета.

У току лета је Фрушкогорски одред нарастао на око 350 бораца, Подунавски на 250, Посавски на 150, а Босутска чета на око 100 бораца. Ослобођена територија је обухватала око 40 села. У њима се одвијао интензиван политички рад, организовани су НОО и друге антифашистичке организације. Број чланова КПЈ је у то вријеме нарастао на око 300, а чланова СКОЈ-а на око 600. У свим ослобођеним и полуослобођеним селима и мјестима формиране су организације НОП-а и успјешно је организована нова народна власт преко мјесних и општинских НОО.

2. БРИГАДА У СРЕМУ

а) БОСУТСКЕ ШУМЕ И СУСПРЕТ СА СРЕМЦИМА

Јесен 1942. године била је суха и топла. Долазак у равне Босутске шуме био је велика промјена за борце, нарочито за оне из 1. батаљона, који су са извјесном зебњом претпостављали могућност вођења борбе у овој непрегледној и непознатој равници. Истога дана по доласку успостављена је веза са командом Босутске партизанске чете, која је дјеловала у овој пространој шуми између Сремске Раче, Моровића, Винковаца и Брчког. Команда чете је организовала исхрану. Хљеб је набављан из Сремске Раче, Вишњићева и семберијских села преко ријеке Саве. Месом су се јединице снабђевале у самим шумама, пуним чопора свиња које су се храниле храстовим жиром.

Трећи одред (Сремски), који је тада био под командом 3. оперативне зоне Главног штаба Хрватске, држао је под својом контролом већи дио сремског територија, изузев већих градова и насеља, и задавао Нијемцима и снагама тзв. НДХ велике бригае, стално угрожавајући жељезничку пругу Београд—Загреб. Због тога је, крајем августа и почетком септембра, непријатељ организовао на њега офанзиву јачих размјера.

Иако је у офанзиви учествовало преко 10 батаљона са артиљеријом и другим јединицама, Сремски одред је успио да изманеврише опкољавање и уништење; Фрушкогорски батаљон се пребацио у Босутске шуме, па се вратио на Фрушку Гору, а Босутска чета је привремено прешла у Семберију. Непријатељ је убијао и палио све на шта је наишао. На звјерски начин поубијано је или одведено у логоре, преко 6000 становника — сви који нису успјели да се склоне или сакрију.

У офанзиви су погинули командант и политички комесар одреда Борђе Марковић и Станко Пауновић.

Нијемци су блокирали ријеку Саву, очекујући прелазак 6. бригаде у Срем, и блокада је трајала све до краја септембра. Њемачке, усташке и домобранске посаде налазиле су се у Сремској Рачи, Вишњићеву, Моровићу, Врбању, Дреновцима и дуж жељезничких пруга Винковци—Београд, Шид—Сремска Рача, Винковци—Брчко. Са босанске стране, у Брчком и Бијељини, такођер су биле стациониране непријатељеве посаде.

Први задатак у таквој ситуацији био је да се што прије успостави веза са штабом Сремског одреда. Ради тога је кренуо Угљеша Даниловић на Фрушку Гору, гдје је требало да усклади даљи рад између бригаде и одреда. За то вријеме изведен је напад на два непријатељева упоришта: са 1. батаљоном на Врбању и са трећим на Кузмин. Зима је била на прагу, и борце је требало одјенути и обути, а недостајало је и муниције.

У мјесту Кованлук, у коме је бригада логоровала, остављен је Хасан Бркић, са једном десетином, да сачека повратак Угљеше Даниловића, да по, могућности, успостави везу са Семберијом и другим батаљоном који је остао на Мајевици, а посебно, да прати покрете непријатеља, јер је, по свим знацима, припремао напад.

Напад на Врбању извршен је 10. октобра око иондне. То је велико село недалеко од жељезничке пруге Брчко—Винковци. Врбању је бранила једна сатнија домобрана са домаћим усташама, смјештеним у основној школи, у којој се у вријеме напада одржавала настава.

Батаљон је непримијећен подишао селу кроз кукурузна поља. Друга чета је имала најтежи задатак, јер је нападала са сјевера, цестом која од Винковаца води кроз село за Брчко. Да би што прикривеније дошла до школе, која се налазила у центру села, командир Миљенко Цвитковић се послужио варком. Прикупио је сељачка кола и распоредио их ширином цијеле цесте, а за њима је наступала чета. Прва чета је нападала на источну ивицу села, такође према основној школи, 3. чета је била у резерви и обезбјећивала позадину од правца села Сољани, а четврта је обезбјећивала правац од Винковаца и жељезничке пруге Винковци—Брчко, која пролази око четири километара западно од Врбање.

Изненађење је постигнуто, али не истовремено од обје чете које су нападале на школу. Друга чета, заклоњена колима, дошла је у центар села до основне школе и цркве. Убијено је десетак домобрана и усташа који су сједили пред школом, али она није заузета. Прва чета је закаснила да изврши напад, што је омогућило непријатељу да среди и организује одбрану из школе и цркве. У приземљу школе налазила су се дјеца, а на првом спрату домобрани. Због дјеце је напад обустављен, школа је блокирана и почело је извлачење плијена.

Док је евакуисан плијен, непријатељ је успио да се среди и постави митраљез на торањ од цркве, са којег је имао одличан преглед, а ускоро је дошла у помоћ и посада из села Сољани. Чета која је осигуравала правац од Сољана била је изненађена због небудности, али је ипак успјела да задржи непријатеља. Како је плијен био углавном извучен, и тиме циљ напада постигнут, наређено је повлачење. Из села је извучено доста разне опреме, тако да су се борци добро обукли. Од оружја су заплијењена 2 пушкомитраљеза, око 20 пушака и неколико сандука муниције, затим радио-апарат, и знатне количине хране. У борби су погинули Димитрије Новосел из Жабљака и Душан Короња из Булога—Сарајево, а 3 борца су рањена.³ Непријатељ је имао око 15 мртвих и рањених.

³ Архив VII, к. 989, п. 2, бр. рег. 11/1.

Батаљон се вратио 13. октобра на зборно мјесто у Кованлук. Хасан Бркић, је саопштио да су Нијемци и усташе из Моровића, Вишњићева и Сремске Раче истог дана, по одласку батаљона на задатке, упали на мјесто логоровања као и да су појачали контролу обале ријеке Саве, па се веза са Семберијом није могла успоставити. Због тога је на обалу Саве, на мјесто звано Домускела, упућена друга чета 1. батаљона, која је, поред осматрања имала задатак да организује засједе и зароби неког непријатељског војника, како би се дошло до података о непријатељевим намјерама.

И 3. батаљон је успјешно извршио задатак. Напад на посаду у Кузмину изведен је ноћу 11. октобра. Ово веома богато село налази се на прузи Загреб—Београд, а његово становништво је у односу на НОП било подијељено. Водичи, борци Босутске чете, имали су податке о породицама фолксдојчера и неких трговаца које су биле непријатељске расположене, па су напад у економском погледу осјетиле само оне. У селу се налазила мања њемачка посада јачине вода, која је обезбјеђивала жељезничку пругу, а уз њу је било и нешто домаћих усташа и фолксдојчера. Батаљон је по мраку непримијеђено ушао у село, запосјео раскрснице и излазе и блокирао зграду у којој се налазила њемачка посада. Једно њемачко одјељење, које је патролирало, наишло је на засједу и било уништено. Непријатељ је имао 10 мртвих и више рањених⁴, а заплијењена је знатна количина одјеће и обуће, па су се борци добро одјенули и обули. У зору се батаљон повукао без губитака и преданио у шуми код Кузмина.

Непријатељ је истога дана почео прикупљати своје снаге у околним мјестима. На засједу која је постављена на цести Кузмин—Босут, наишла су два камиона усташа, од којих је десет убијено и неколико рањено, а камиони су запаљени. Том приликом је погинуо ше-снаестогодишњи партизан Десимир Чворић из Шековића и пушкомитраљезац Жарко Херцег.

⁴ Архив VII, к. 989, б. 2, бр. рег. 11/, и Зборник IV, књ. 11, док. бр. 140.

Истог дана је, пред пад мрака, са Фрушке Горе стигла колона Фрушкогорског батаљона са штабом Сремског одреда. Пошто није очекивао њихов долазак, батаљон се разио у стрелце и спремио за борбу, претпостављајући да је то непријатељева јединица. Када су борци препознали другове Сремце, настало је срдачно другарско здрављење. Био је то радостан сусрет босанских и сремских партизана. Од формирања, борци бригаде се нису сусрели са друговима по оружју, па је сазнање да се и у овом крају води борба за исте циљеве и идеале разбило осјећање усамљености.

У штабу одреда били су: Станко Лужајић Милан, Лука Мркшић Мишо, Стеван Јовичић, Радослав Јовић Мишко, Срета Савић Коља и други. Они су изложили војно-политичку ситуацију у Срему и своје намјере.

Ситуација у Срему је била слиједећа: послјије непријатељеве офанзиве у августу, према наређењу штаба 3. оперативне зоне Хрватске, извршена је реорганизација свих партизанских јединица у Срему. Од дотадашњих одреда формиран је 3. одред 3. оперативне зоне Хрватске, у чији састав су ушли ранији Фрушкогорски одред као 1. батаљон, Подунавски одред као 2. батаљон, Посавски одред као 3. батаљон и самостална Босутска чета.

Први батаљон је углавном, дјеловао на Фрушкој гори 2. у источном, 3. у јужном Срему, а Босутска чета у Босутским шумама. Људства је било довољно и свакодневно су се јављали нови добровољци, који нису могли бити примљени јер је недостајало наоружања. У офанзиви непријатељ није постигао војнички успјех. Попалио је логоре (бајте и базе) и објавио у својим извјештајима да је „очистио“ Фрушку гору. Посебно се окомио на недужно становништво. Убијено је и одведено у логоре око 6000 људи.

Одред се за вријеме офанзиве дијелом повукао у Босутске шуме, а потом вратио на Фрушку гору. Штаб одреда је имао намјеру да се са батаљонима у току зиме пребаци у Славонију. Такво наређење је добио од штаба 3. оперативне зоне, јер је преко зиме било тешко опстати у овом огољелом и равничарском крају, у којем су услови за борбу били доста неповољни због

велике комуникативности и густо распоређених непријатељских посада у свим важнијим мјестима.

Дотоворено је да бригада и одред уједине своје снаге и дјелују заједно, јер је према подацима о концентрисању непријатељевих снага у Моровићу, Сремској Рачи и Брчком, као и довођењу његових јединица на обале ријеке Саве, између Брчког и Сремске Раче, било очито да непријатељ припрема озбиљнији напад. Због тога је одлучено да се бригада и одред повуку према западу, а да потом, поред Шида, пређу на Фрушку гору, гдје је требало да се прикупе и остале јединице одреда из источног и јужног Срема. Послије консултовања са Окружним комитетом Партије, који се налазио у источном Срему, требало је донијети заједничку одлуку: да ли кренути према Славонији или преко Саве на Мајевицу? Другови из ПК Партије и штаба бригаде, као и сви борци, стајали су на становишту да треба кренути према источној Босни. Коначна одлука је остала отворена и после тога, наређен је покрет. Око подне, 14. октобра, батаљони бригаде, Фрушкогорски батаљон и Босутска чета стигли су, са штабовима, у мјесто звано Дворац⁵. Ту је дат одмор, а предстраже су истурене према селима Моровић и Јамена.

6) БОБРА СА НИЈЕМЦИМА КОД ДВОРДА
(14. октобра 1942)

Послије августовске офанзиве њемачка команда је процијенила да се војна ситуација у Срему постепено смирује. За Нијемце је било најважније да обезбједе комуникације између Београда и Загреба и тако осигурају везу и снабдјевање трупа у Србији, Бугарској и Грчкој.

⁵ Мјесто Дворац је на карти 1:100.000 означено као ловачка кућа на Филиповом путу. То је шумска просјека ширине 30—40 метара, са путем који повезује Моровић са Јаменом. Ловачка кућа „Дворац“ налази се између Јамене и Моровића. Тада је то било згариште — нопаљено у ранијим борбама са Нијемцима.

У октобру су Срем контролисале јединице њемачке 717. дивизије, уз помоћ неколико усташко-домобранских батаљона. Непријатељ је привлачио и нове снаге, а обала ријеке Саве је блокирана. Посаде у Вишњићеву, Босуту и Сремској Рачи су појачане новим снагама, а на босанској страни, у Бијељини и Брчком, пристигле су јединице њемачке 718. дивизије, чији је један батаљон пребачен у село Јамену.

Штаб Сремског одреда је располагао са подацима да се припрема напад на партизанске батаљоне који су се налазили у Босутским шумама. Штабови бригаде и одреда су се раније договорили да са јединицама крену 14. октобра, прије подне, према мјесту Дворац. Тада још није било познато да предстоји напад и из правца Брчког, односно Јамене. План штабова бригаде и одреда се састојао у замисли да се са главнином одмакне од Вишњићева према западу, како би се добио већи простор за маневар и лакше извршило пребацивање на Фрушку гору. Према Вишњићеву су остављене двије чете, једна 3. батаљона и једна Фрушкогорског батаљона, а са њима је остао и Милош Зекић, замјеник команданта 3. батаљона. Њихов задатак је био да погодним дејствима задржавају непријатеља, уколико из Вишњићева и Сремске Раче нападне према Дворцу. Дан раније је 2. чета првог батаљона упућена на Саву, на мјесто звано Домускела.

Један батаљон 718. њемачке дивизије⁶ је 14. октобра прије подне кренуо из Јамене, Филиповим путем, према Моровићу, не претпостављајући да се партизани налазе код Дворца, јер су они ту стигли истога дана око подне. Због тога су се Нијемци кретали прилично слободно, без већих мјера опреза. Предстража бригаде, која је била добро маскирана, пропустила је њемачку претходницу на бициклима. Први пуцањ био је знак за узбуну. Батаљони, који су се већ постројавали, снашли су се брже од изненађених Нијемаца, па се главнина њемачког батаљона нашла под дејством блиске пјешадијске ватре. Из маршевске колоне Нијемци се

⁶ Зборник XII књ. 2 док. бр. 168 стр. 820, том IV књ. 11, док. 140.

иису могли развити за борбу, већ су запосјели шанац дуж Филиповог пута и пружили жилав отпор са мјеста на којем се ко затекао.

Први батаљон бригаде и Фрушкогорски батаљон са Босутском четом распоређени у полукруг, извршили су јуриш на чело и средину њемачке колоне и дошли у њихову непосредну близину на самој ивици шумске просјеке (Филипов пут). Чело и средина њемачке колоне нашли су се под концентричном ватром, тако да се нису могли пробити према Моровићу. Бацачка и ми-траљеска чета њемачког батаљона су, такође, биле под блиском ватром, па због тога у току борбе уопште нису употребљаване. Трећи батаљон, који се налазио нешто позади, добио је задатак да нападне на зачеље колоне, и када је, изненада, упао међу њемачку комору Ни-јемци су се нашли у полуобручу.

Борба је било оштра и крвава. Нијемцима је оне-могућена одступница, па су се бранили запосјевши ивицу просјеке, а партизанске чете, због брисаног про-стора, нису могле кренути на одлучни јуриш. Када је у сумрак борбена напетост достигла врхунац, Друга чета 1. батаљона је са командиром Миљенком Цвитко-вићем, самоиницијативно стигла са Домускеле и напа-ла њемачки стрељачки строј са леђа. Чело и средина колоне су под појачаном ватром Првог и Фрушкогор-ског батаљона попустили и Нијемци су почели да се повлаче. Дијелом снага, и под заштитом мрака, успје-ли су да се пробију кроз борбени распоред 3. батаљона и нађу спас бјекством према Јамени и Брчком.

Партизани су показали примјере изузетне храбро-сти, а нарочито жестоке борбе вођене су око кола на којима се налазило тешко наоружање и муниција. На сваки јуриш партизанских бораца Нијемци су изводи-ли противјуриш. Борба се водила прса у прса, а стоље-тни храстови су били једини заклон за борце. Како су Нијемци били добри стријелци, свака, и најмања, не-смотреност или несналажљивост коштала је живота. Наши борци су тек пред мрак успјели да заузму кола.

У овим шумама се веома тешко оријентисало, па је 3. батаљон, који је водио борбу са зачељом колоне, отприлике километар, па и нешто више, од Дворца, из-

губио везу са штабом бригаде. Зато је стрелачки строј био прекинут, што је омогућило Нијемцима да дио снага извуку из обруча.

Са 3. батаљоном је успостављена веза сјутрадан ујутру.

Војо Илић, командант батаљона, одвојио се за вријеме борбе са батаљоном у пространој и густој шуми и стигао бригаду другог дана код села Батровци. Он је испричао занимљиве детаље из борбе, јер, док је она трајала, штаб бригаде није са њим имао везу. Кад је пукла прва пушка, 3. батаљон се прикупљао нешто иза 1. батаљона и, према наређењу штаба бригаде, кренуо је трчећим кораком да нападне зачеље њемачке колоне. Борци су се кроз густу шуму непримијетно привукли, напали на Нијемце, који су се добро бранили, и збили их око коморе на Филиповом путу. Међутим, нису могли да пређу преко пута, а у сумрак је понестало муниције. Срећом, отргао се муницијски коњ из њемачке коморе и пошао према нашим борцима, који су га ухватили и тако се снабдјели муницијом. Са падом мрака, Нијемци су почели да одступају по групама: једни Филиповим путем, а други између наших батаљона, зашавши иза 3. батаљона. Војо Илић их је са једном четом гонио и у мраку изгубио везу са батаљоном. Лутао је цијелу ноћ и некако се оријентисао помоћу карте Југославије коју је као рекламу штампала „Алга“. Како му је био познат даљи правац покрета бригаде, кренуо је на сјевер према Фрушкој гори. Код ријеке Стубе је наишао на свјеже трагове људи и коморе, па је у почетку мислио да су туда прошли Нијемци, но, када је на путу нашао бачен клип кукуруза и плетену торбу (такве торбе су носили Сремци) закључио је да су то били наши. Остале двије чете 3. батаљона су се после борбе прикупиле, сакупиле прилично плијена и сјутрадан, у зору, ступиле у везу са штабом бригаде.

Нијемци су у овој борби претрпјели потпун пораз. На мјесту борбе остало је преко 200 њихових војника, што погинулих, што рањених. Заплијењена је читава комора батаљона, радио-станица, 3 минобацача са 160 мина, 5 „шараца“, 2 аутомага, доста пушака и преко

20.000 метака, и велике количине одијела, ципела, чизама и др., као и застава батаљона.

Партизани су имали 20 мртвих и 30 рањених. Погинули су добри и храбри борци и руководиоци: Мустафа Бехмен Муџо из Сарајева, Мирко Караћ из Зенице, Маруновић Војо и Буровић Томан Томо из Даниловграда, Милош Димитријевић Учо из Тетова, Јакица Камхи из Сарајева, Мухаремовић Сретен из Соколца, Ортић Мићо из Крупња, Тамбур Максо из Рајловца и Кањерић Цвјетко из Шековића. Погинуло је и десет бораца из Фрушкогорског батаљона и Босутске чете, а командант Марко Перићин Камењар је рањен.⁷

Двије чете 1. батаљона, са Милошем Зекићем извршиле су свој задатак у правцу Вишњијева. Чим је запуцало, Нијемци и усташе су из Вишњијева кренуле према Дворцу, али су их чете задржале, а мрак је прекинуо борбу. Ч току ноћи чете су се пребациле преко Босута и сјутрадан преданиле у кукурузним пољима, јужно од Кузмина. Падом мрака кренуле су на Фрушку гору, гдје су сачекале бригаду.

Борба са Нијемцима код Дворца била је од великог значаја за војничко учвршћивање бригаде. То је, послје двомјесечног крстарења и маневрисања, била прва већа борба, и то са Нијемцима, која се успјешно завршила. Борци су се добро обукли и обули, снабдјели оружјем и муницијом и, што је наважније, стекли самопоуздање. То је била прва заједничка борба босанских и сремских партизана, који су се у њој збратимили и од тада заједнички ратовали до коначног ослобођења земље.

Сјутрадан Нијемци нису покушали да се врате на бојиште, јер им је уништење већег дијела батаљона пореметило планове напада. Патроле, које су упућене на мјесто борбе, наишле су на страховит приказ. Дуж Филиповог пута лежали су један до другог погинули. Нијемци су се борили до посљедњег. Било је неколико покушаја предаје, али је сваки спријечен метком подофицира-командира. Нијемци су 15. и 16. октобра тукли артиљеријом дуж Филиповог пута и око Дворца, и

⁷ Прва војвођанска бригада стр. 22, Институт за историју Нови Сад, 1979. г. Архив VII, к. 989, б. 2, бр. рег. 11/1.

опрезно наступали од Јамене, Моровића и Вишњиће-ва, затварајући обруч у коме су окружили само мртве.

И наши губици су били осјетни. Из строја је избачено 50 бораца (20 погинулих и 30 рањених), али је побједа била толико увјерљива да су овако велики губици потпуно схватљиви.

У шуми Напрећава (јужно од села Липовац) налазили су се 16. октобра бригада и Фрушкогорски батаљон. Док су обављане припреме за одлазак на Фрушку гору, на ивицама шуме су постављене замаскиране страже које су задржавале свакога, како би се присуство партизана одржало у тајности. Карата тог терена није било, а пут за Фрушку гору познавали су само другови из Фрушкогорског батаљона. Према одређеној маршрути требало је заобићи село Батровце, у коме се налазила усташка посада, прећи скелом Босут и даље, јужно од Шида (4 км), проћи између села Мала Вашица и Адашевци, затим прећи жељезничку пругу Шид—Сремска Рача и код села Бачинци пругу Загреб—Београд, а одатле продужити на западне огранке Фрушке горе. Дужина маршруте била је око 30 км и требало је прећи у ноћи 16/17. октобра.

Посебну тешкоћу представљали су рањеници. Од око 30 рањеника, колико их је било, 20 непокретних је натоварено на кола. Поред десетак кола са тешким рањеницима, било је још много плијена, хране, муниције и друге опреме, а недостајали су товарни коњи. Пут је водио кроз село Батровце, у коме се налазила усташка посада, а које се није могло заобићи са колима због дубоких канала. Одлучено је да га батаљони заобиђу са обје стране, а да вод партизана обучених у њемачке униформе, прати болницу и комору кроз село. У случају да дође до борбе требало је напасти на село и прокрчити пут рањеницима и осталој комори. Међутим, варка је успјела. Усташе су опоменуле вод „Нижмаца“, који је пратио кола, да су у близини партизани. Командир вода Мелента Бошњак, и Милош Поповић Бурин су, на слабом њемачком језику, отјерали усташе са цесте и комора је прошла без борбе. За то вријеме је један батаљон, такође на превару, ухватио скелецију и осигурао прелаз преко Босута. Тако је ци-

јела колона прошла несметано поред Батроваца и прешла Босут.

Даљи покрет је био врло напоран. Дуга колона је у саму зору стигла на пругу Београд—Загреб, код жељезничке станице Бачинци. У моменту када је претходница стигла до пруге спуштене су рампе, јер је пролазио воз, а њемачка посада на жељезничкој станици осјетила је присуство колоне, запосјела жељезнички насип и отворила ватру. На команду на јуриш, колона се сручила на групу Нијемаца, неколико побила а остале растјерала, прешла преко пруге и поломила рампе, те тако болници и комори омогућила прелаз. Када је из Шида наишао оклопни воз, колона је већ била одмакла и ухватила се западних падина Фрушке горе.

Први батаљон је упућен у село Прњавор да прикупи храну, а колона је кренула обронцима Фрушке горе према истоку. Покрет је настављен и у току цијелог слиједећег дана 17. октобра. Приликом преласка цесте Илок—Ердевик, разбијена је непријатељева засједа. У борби је погинуо један борац, а два су била рањена. Бригада је 18. октобра са Фрушкогорским батаљоном стигла на мјесто Венац—Хајдучки Брег, гдје се улогорила и остала сво вријеме боравка на Фрушкој гори.

ц) НА ФРУШКОЈ ГОРИ

Од првих дана устанка у Срему КПЈ је обезбиједила снажан утјецај и имала подршку становништва. Због политичког јединства није било услова за опстанак четничке организације, иако је било неколико покушаја да мање четничке групе или појединци пређу из Србије и Босне. Они су, чим би прешли Саву, бивали откривени од будног ока партизана, ухваћени и изведени пред суд. Народна власт је била организована у већини мјеста и насеља, без обзира да ли су се налазила на ослобођеној, полуослобођеној или неослобођеној територији. Изузимајући брежуљкасте крајеве Фрушке горе, шуме и мочваре у јужном и источном Срему и Босутским шумама, гдје је ослобођена тери-

торија имала стални карактер (од офанзиве до офанзиве), остала мјеста даље од комуникација, осим већих градова, сматрана су полуослобођеном територијом, на којој су преко ноћи партизани били потпуни господари. Домобранске посаде, уколико су се ту налазиле, забарикадирале би се у касарнама или школама и чекале свануће.

Скоро свако домаћинство је изградило и уредило „базу“, подземно склониште у кући, или ван ње, у коју би се склањали укућани, нарочито активисти НОП-а, у случају наилаaska Нијемаца или усташа. Сремци су имали великог смисла и искуства у изради оваквих база, које је непријатељ врло тешко откривао. Њих је било и на Фрушкој гори, а служиле су као склоништа за рањенике, и оставе за резервну храну и др. Болнице су, такође, биле размјештене по базама. О исхрани болесника и њиховој њези бринуо је народ, односно људи које би задужила народна власт. Одред није имао љекара, а оскудијевало се и у лијековима. У случају хитних интервенција љекар је долазио из Сремске Митровице, и то ноћу, да га не би открио непријатељ, а по пружању помоћи поново се враћао у град. Није било необично да група, па и чета, из јужног или источног Срема, колима, наравно ноћу, поред Митровице или неког другог упоришта дође на Фрушку гору.

Све је то за борце, који су у источној Босни водили борбе под сасвим другачијим условима, било ново и изненађујуће. Сремци су бригаду топло дочекали, а чим је стигла на мјесто одређено за логоровање из база је извађена разноврсна храна. Већ другог дана народ из околних села је, нарочито из села Манђелос, доносио хране у изобиљу. Тако су, на примјер, патроле ноћу са салаша око Митровице довлачиле пуна кола меда, 3. батаљон је навелико кувао халву. Настали су дани којих ће се борци 6. бригаде дуго и дуго сјећати. Тако јединствен народ, срдчан пријем, пажња којом су били окружени, тешко се могу описати. За 15 дана, колико је бригада боравила на Фрушкој гори, борци су се опоравили толико да се многи нису могли препознати.

3. ОДЛУКА О УДРУЖИВАЊУ БРИГАДЕ И ОДРЕДА И ПРЕЛАЗАК НА МАЈЕВИЦУ

Боравак на Фрушкој гори је искоришћен за сређивање бригаде и одреда. Тих дана је на састанку, коме су присуствовали представници Окружног комитета КПЈ за Срем, штаба одреда, Покрајинског Комитета КПЈ за БиХ и штаба бригаде, донијета одлука која је имала далекосежан значај за даљи развој НОП-а у Војводини и источној Босни. Према овој одлуци требало је да главне снаге одреда, заједно са 6. бригадом, пређу у источну Босну, на Мајевицу, а 3. одред да се реорганизује и то: од Фрушкогorskог и Подунавског батаљона да се формира Сремски партизански одред, који ће прећи у источну Босну. Трећи, Посавски батаљон, јачине 184 бораца, улазио је привремено у састав 6. бригаде, а њена два батаљона су се попуњавала са још 75 бораца. У Срему је требало да остане новоформирани 4. батаљон, и да, зависно од ситуације, дјелује по групама, изводи мање акције и ради на мобилизацији нових бораца, као и да одржава везу са Босном и Сремским одредом и организује пребацивање хране на Мајевицу.

Бригада је знатно ојачана привременим уласком Посавског батаљона и попуном 1. и 3. батаљона. У Посавском, четвртном батаљону бригаде, борци су били већином из редова радника из Земуна и радника „кубикаша“ који су радили на каналима у јужном Срему.

У штабу батаљона били су: Илија Богдановић Чича, Бранко Пешић Бели, Милан Веселиновић Фећа, Душан Вукасовић Диоген, Милан Стефановић Матроз и Бошко Јокић Миле, а у командама чета: Милан Јешић Ибро, Живојин Контић Корчагин, Живота Ранитовић Соко, Стево Жутић Баћа, Светозар Матић Весник, Мићо Курувија, Борће Вуњак, Живко Живанов Срце, Бора Војводић, Живко Цакула, Миленко Веркић, Душан Визић и др.⁸

Сада је бригада имала око 800 бораца (рачунајући и 2. батаљон који се налазио на Мајевици), сврстаних

⁸ Сваки сремски партизан имао је партизанско име — надимак.

у четири батаљона и пратећу чету. Од наоружања је имала 35 пушкомитраљеза, 2 минобацача и 2 митраљеза. За бацаче је било доста мина, као и муниције: на пушкомитраљез око 300, а на пушку по 60 метака. На Фрушкој гори је формирана пратећа чета. Од наоружања је имала 2 минобацача и вод митраљеза, (тешких „шараца“) заплијењених у борби код Дворца. Пионирску улогу у формирању и обучавању људства имали су другови: Ервин Салзбергер Станко, Ахмет Бонлагих, Садик Кардушић Дик, Бамил Казазовић, Ново Пајдак, Милан Његован, Есад Ченгић, Акиф Бешлић и други, као и командир митраљеског вода Мијо Керошевић Гуја. Било је проблема са таблицама гађања којих није било, но, њих су саставили Салзбергер и Бешлић, резервни официри бивше југословенске војске. Пратећа чета је у многим борбама на Мајевици и Романији одиграла важну улогу у разбијању и деморализацији непријатеља — нарочито четника.

Сремски партизански одред је сада имао два батаљона: Први — Фрушкогорски и Други — Подунавски. Фрушкогорски батаљон је имао 232, а Подунавски 208 бораца. Били су наоружани нешто слабије од бригадиних батаљона: имали су по четири пушкомитраљеза, и пушке разних модела, међу њима доста трометки и дво>метки.

Штаб 1. батаљона су сачињавали: Милош Зекић⁹, Слободан Бајић Баја, Борђе Бикички Ројник, Драго Дикић Вања, а 2. батаљона: Дамјан Петковић Велики, Војислав Живановић Цокеј, Димитрије Шешеринац Геца, Борђе Бошковић Бата.

Тих дана је упућен у Босну Перо Косорић, са задатком да успостави везу са 2. батаљоном бригаде, и да са Тодором Вујасиновићем, који је остао у Семберији, изврши припреме за прелазак преко Саве, за шта је, преко организација на терену, требало прибавити до-

⁹ Кратко вријеме послје тога, за 2 мјесеца, сваки батаљон је имао 12—14 пушкомитраљеза, а пушке старих модела замијењене су маузеркама.

¹⁰ Командант Фрушкогорског батаљона Марко Перичик Камењар је био рањен у борби код Дворца, па је привремено за команданта одређен Милош Зекић.

вољан број чамаца. Нијемци су поново припремали напад на Фрушку гору. Уз жељезничку пругу Загреб—Београд, између Шида и Сремске Митровице, стигле су нове њемачке јединице, са танкетама, а примијеђено је и концентрисање непријатељских јединица у Шиду и мјестима на десној обали Дунава. Како су шуме Фрушке горе биле већ прилично огољеле, припреме за одлазак у источну Босну су убрзане и завршене крајем октобра. Покрет је извршен ноћу 2/3. новембра, правцем између села Стари Дивош и Бингула и даље, између Кузмина и Мартинаца, ка шуми Кљештевица (источно од села Босут). Марш је био напоран. Тешка оријентација у непрегледној сремској равници, слаби водичи и велики број дубоких канала отежавали су покрет и завели колону, тако да је тек у јутарње часове 3. новембра стигла на жељезничку пругу Загреб—Београд. Посебну тешкоћу у маршу чинила је пратећа чета — „магарећа колона“, како су је називали борци. Први пут засамарена грла нису била научила да иду у колони под товаром, па када је требало прећи жељезничку пругу стала су као укопана. У том моменту је наишао воз, неки војнички транспорт, што је пореметило ред на маршу. Сваког магарца борци су морали на рукама пренијети преко пруге, и тек тада се њихова ћуд покорила вољи коњоводаца.

Нијемци су почели напад на Фрушку гору ноћу 2/3. новембра. Колоне из Шида, Митровице и Илока су наступале према Венцу, мјесту гдје су логоровали бригада и одред, у намјери да их у само свануће изненаде. Међутим, њихове и партизанске колоне су се мимоишле, и Нијемци су изненадили само неколико теренаца, који су у току ноћи и послеје одласка бригаде и одреда, остали да „базирају“ преосталу храну и опрему. Истовремено су, ради овог напада, напуштена мјеста Кузмин, Мартинци и обезбјеђење жељезничке пруге Загреб—Београд, између Шида и Митровице, па је колона прешла пругу без борбе.

По мраку, 3. новембра, продужен је марш према Сави. Требало је прећи преко моста на Босуту. Ријека се није могла прегазити, јер су усташе у селу Босут затвориле брану и подигле ниво воде. Претходница

колоне, 4. батаљона, изненада је упала у село Босут, запосјела мост, блокирала усташку посаду и тако омогућила прелаз преко ријеке читавој колони. Даљи марш је текао без тешкоћа, и 4. новембра, у свануће, колона је стигла на обалу Саве, преко пута села Бродац. Било је хладно јутро. Преко Саве, у даљини, видјели су се обриси огранака Мајевице. Био је прошао тек мјесец дана од како је бригада напустила Босну, а борцима се чинило да је прошао читав вијек. Они су радосно очекивали час када ће опет ступити на босанско тло. Сигурност и одлучност на лицу сваког појединца наговештавали су велике догађаје, и, они су, заиста, за 6. бригаду и цијелу источну Босну били врло близу.

Припреме за прелаз преко Саве извршене су успјешно. Тодор Вујасиновић и Перо Косорић су преко партијске организације у Семберији обезбједили 18 чамаца. У 10 мањих је могло ући 4—8, а у 4 велика по 10 бораца. Чамци су били потопљени у врбацама на обали и тако скривени од непријатељевих патрола, које су још с времена на вријеме крстариле обалом. Веза са 2. батаљоном још није била успостављена, али су добијени подаци о нападу четника на семберијска села и о томе да се они налазе у близини. Пребацивање је извршено са обезбеђењем. На обали су постављени бацачи, а „шарци“ стављени на врхове дрвећа. У првом ешелону били су сви митраљесци једног батаљона. „Флотила“ од 18 чамаца отиснула се преко Саве у први мрак. Како није наишла на непријатеља, без муке се ухватила друге обале и обезбједила мостобран. Пребацивање је трајало читаву ноћ, и поново је било најтеже са пратећом четом. Товарна грла нису хтјела у воду, и није било те снаге која их је могла с мјеста покренути. Морала су бити везана и тако утоварена у чамце пребацивана су преко ријеке. Међутим, пребачено их је само десетак, а толико их је остало у Босутским шумама. На исти начин је пребачено и око 100 свиња, као резервна храна.

Пред зору је успостављена веза са 2. батаљоном, који је са политичким комесаром бригаде остао на Мајевици. Он је мјесец дана маневрисао, нападајући ма-

ње четничке саставе, а нанио је озбиљан пораз једној четничкој групи која је упала у Трнову. Баш тих дана, почетком новембра, четници су припремали са јачим снагама напад на батаљон који се спустио у Семберију. Капетан Рачић је најзад успио да прикупи четничке батаљоне Прњатовића и Бижића и да са њима организује напад. Четничке колоне су кренуле према Бродцу, али су се, када су обавијештени да се бригада и Сремски одред пребацују преко Саве, хитно повукли одакле су и дошли.

Други батаљон бригаде је за ово вријеме попуњен добровољцима, па је нарастао на око 200 бораца. Његовостанак на Мајевици се показао корисним. Својим присуством је сачувао многа семберијска села и организације НОП-а од четничких зулума. Штаб батаљона је веома добро познавао ситуацију, па је то омогућило да се план борбе против четника успјешније разради.

Тако је 6. бригада била поново на окупу, али сада бројно јача, добро наоружана, прекаљена и, што је најважније, увјерена у своју снагу и могућност да извршава веће и теже задатке.

Одлука да 6. бригада и Сремски одред удруже снаге и заједно прећу у Семберију и на Мајевицу, отворила је широке могућности за борбено и политичко повезивање и усклађивање војних дејстава војвођанских и источнобосанских јединица. То је позитивно утијецало на даљи развитак народноослободилачког покрета, борбе и социјалистичке револуције у Војводини и источној Босни, а нешто касније и у Србији. Тако је превазиђена територијална изолованост Срема, а нешто касније и осталих крајева Војводине.

Иницијатива за доношење ове одлуке потекла је од руководства НОП-а из источне Босне. Њу је прихватило руководство у Срему, а касније и у Војводини. Ову одлуку није било лако донијети због различитих војно-политичких интереса, као и обавеза сремског руководства према Главном штабу Хрватске. То се види и из докумената из тог времена. Изнијећемо оцјене из два извјештаја Окружног комитета КПЈ за Срем, који

су упућени ЦК КПЈ.¹¹ У првом извјештају, од 22. октобра 1942., који је писан у вријеме када се бригада налазила на Фрушкој гори и када су били у току разговори о уједињавању снага, каже се:

„Драги другови, на нашем терену већ неколико дана налази се Шеста пролетерска ударна бригада... Бригада се није могла одржати у источној Босни па је покушала да се пробије у Крајину што јој није успјело... Штаб Шесте Бригаде је донио одлуку да се пребаци у Славонију и тако су дошли на наш терен. Друг Темпо је отишао у ВШ са намјером да затражи помоћ од једне Бригаде, па да се обје бригаде упуте на терен источне Босне. У случају да то не могне постићи, имао би да јави преко „Слободне Југославије“ да би се Бригада упутила у Славонију ради зимовања. Прије одласка друга Темпа, он је наредио да се из наших снага додели 200 бораца (један батаљон), како би нашим снагама попунили Бригаду.

Појавом Шесте пролетерске бригаде и ми смо били присиљени одложити пребацивање наших снага. Чим Бригада буде добила наређење за покрет, кренуће и наше снаге у циљу смештаја за зиму...”

У цитираном извјештају стоји да је штаб бригаде донио одлуку да се пребаци у Славонију. Таква варијанта је била могућа само у случају да Сремци не прихвате да крену у источну Босну. Но, и у таквој ситуацији повратак на Мајевицу је био у првом плану, због обавеза према матичној територији и батаљону који је остао на Мајевици.

У извјештају од 27. октобра 1942. (пет дана доцније), говори се о одлуци да се све снаге пребаце на Мајевицу:

- „...Са нашом групном командом још увјек немамо чврсту везу. Тек сада смо због тога могли упутити
- нашег представника за штаб Славонско-сремски. Отуда нам нису познате прилике на њиховом терену, па смо тим поводом у заједници са Шестом ударном бригадом одлучили, да наше снаге за зимовање пошаљемо са снагама Бригаде на терен Мајевичког одреда ..”.¹²

¹¹ Окружни комитет за Војводину 1941—43, књ. 1, док. бр. 83 и 86.

¹² Исто, док. бр. 86.

Јован Веселинов пише да су се у јесен 1942. када је 6. бригада ирешла у Срем, сремске партизанске јединице нашле пред тешкоћама. Проблем је био у томе како прихватити и куда одлити хиљаде људи — добровољаца који су тражили да уђу у борбене јединице које су требале да ратују на огољеној сремској равници. Држање крупнијих јединица — батаљона и ратовање са њима против густих окупаторових посада било је веома ризично, а у случају да се јединице уситњавају не би било могуће примати нове борце. Извјесни изгледи за рјешавање овог проблема су, ипак, постојали. О томе Веселинов пише:

„Нама су се, истина, у то време указали извесни изгледи за решавање тих проблема и на други начин. Непосредно пред августовску офанзиву на Фрушку Гору успоставили смо, најзад, везу са Главним штабом НОП за Хрватску, односно са Штабом Треће оперативне зоне... То повезивање нам је створило изгледе да пошаљемо главнину партизанских снага у Славонију, где би се бориле преко зиме под командом тог руководства... Фрушку Гору и партизанску Славонију раздвајала је територија од стотинак километара под усташком влашћу и контролом њених посада. Путовање главнине наших снага преко тог пространства могло је да има нежељене последице..”¹³.

Успјешна борба Сремских и источнобосанских партизана против Нијемаца код Дворца учврстила је међусобно повјерење и вјеру у успјешну сарадњу. Заједнички су анализирани проблеми који су били истовјетни за бригаду и одред. Ближила се зима, па је требало пронаћи рјешење и дати перспективу даљег вођења борби. У овим разговорима су испред 6. бригаде учествовали Угљеша Даниловић, Хасан Бркић, као и остали чланови штаба, а испред одреда чланови штаба одреда и Фрушкогорског батаљона. Дошло се до заједничке реалне процјене да је ситуација на Мајевици, као и у источној Босни, доста тешка, али да и таква, нуди повољније услове за вођење даљих борби него одлазак У далеку Славонију. То, наравно, под условом да све

¹³ Јован Веселинов Жарко „Сви смо ми једна Партија” стр. 71—78. СУБНОР Нови Сад 1971.

расположиве снаге дјелују уједињено. Тако је постигнута заједничка сагласност о уједињавању снага, па је Слободан Бајић Паја отишао у Окружни комитет Партије за Срем да тражи одобрење за овакву одлуку. О томе Веселинов пише:

„Паја је дошао у Окружни комитет који се налазио у Попинцима. Он нам је подробно објаснио закључке њихових анализа, предлога за упућивање наших снага у источну Босну и изгледе наших и источnobосанских партизанских снага у борби против окупаторско-ушашких и четничких јединица на тој територији.

На основу тога закључили смо да је прелазак нашег Одрода у источну Босну неопходан, да је то најбоље решење и за Војводину и за источну Босну, јер ће из удруживања и међусобне помоћи прво Срема, а касније и Бачке и Банага, и источне Босне проистећи далекосежне повољности за развој НОБ у та два суседна краја...”

Даље Веселинов пише о војно-политичком значају ове одлуке и вођења заједничке борбе, са посебним освртом на Војводину:

- „.... Активност партизанских јединица и народноослободилачке војске није била територијално омеђена. Тако гледајући, повезивање Босанаца и Сремаца било је савиш природно. Али, тај сусрет у тадашњим условима, који су постојали у обе области, није имао само
- војни него прворазредни политички значај...

.. Тако је, коначно, разбијена територијална изолованост не само Срема, него и осталих крајева Војводине... Прелазак главнине наших снага у источну Босну довео је до укључивања Војвођанских партизанских јединица у састав главнине Народноослободилачке војске под непосредном командом Врховног штаба”.¹⁴

Наређењем Врховног штаба од 9. јануара 1942., партизански одреди у Срему стављени су под команду 3. оперативне зоне Главног штаба НОВ и ПОЈ Хрватске. Одлука о преласку Сремског одреда у источну Босну наишла је на оштру критику. Централни комитет КПХ је замјерио сремском руководству што је снаге одреда упутило на зимовање у источну Босну и поводом

¹⁴ Јован Веселинов Жарко, н. д. стр. 77—89.

тога ОК КПЈ за Срем, у писму од 10. јануара 1943. упућеном ЦК КПХ, каже:

„...У погледу пребацивања једног дела наших снага на друш терен, сматрамо да је ваша оцена „оно што није [^]спино непријатељ[^]...” неправилка. Нису наши људи са Шестом ударном бригадом послати тамо да преспавају зиму, као што ви мислите, већ да се у заједници са Шестом бригадом боре против окупатора и четника. Они би то радили и да су на ма којој другој терен пребачени..”¹⁵

О току те полемике Веселинов пише:

„Пошго нисмо могли да остваримо потребан контакт и нужну сарадњу са ЦК КПХ и Главним штабом, односно штабом Треће оперативне зоне за Славонију и отуда добијемо очекивану помоћ, били смо приморани да помоћ и сарадњу тражимо и на другој страни. Веза између Срема и Славоније практично се свела на преписку и извештаје... Те папирнате везе, а и погрешно тумачење ставова и одлука ЦК КПЈ од стране Зоне о карактеру наше међусобне сарадње, односно *ЊИХОВЕ* команде, временом су довели до тешких неспоразума...

Наш штаб је разумљиво обавестио шгаб Треће зоне о преласку Сремаца у Босну. Штаб зоне не само да се није сложио с том нашом одлуком, него нас је полазећи од нетачних оцена овог нашег поступка оштро и увред[^]ливо критиковао...

... Постојећа неслагања и неспоразуме између Војводине и Славоније отклонио је ЦК КПЈ и друг Тито у лето исте године после формирања Главног штаба Војводине и политичких органа Покрајине..”¹⁶

Развој догађаја је показао да је ова одлука била од стратегијског значаја за даљи развој народноослободилачког покрета и социјалистичке револуције у источној Босни и Војводини. Ситуација на Мајевици је за непун мјесец дана из основа измјењена, а нешто касније и у великом дијелу источне Босне.

Послије преласка Саве, колона од око 1300 бораца одужила се у недоглед. Од села до села ширила се прича о многобројности партизанске војске, па су је непријатељи у својим извјештајима цијенили и увећа-

¹⁵ Окружни комитет КПЈ за Војводину 941—943, књ. 1, док. бр. 99.

¹⁶ Јован Веселинов Жарко, н. д. стр. 77—89.

вали на неколико хиљада, а од пратеће чете створили су „дивизион артиљерије”.

Тешкоће развоја устанка у источној Босни су превазиђене, тешка година је била на измаку, а отпочело је ново поглавље народноослободилачког покрета у источној Босни и у Војводини.

4. ЗАЈЕДНИЧКЕ БОРБЕ НА МАЈЕВИЦИ

а) ПРВИ УДАРИ ПО ЧЕТНИЦИМА

По преласку Саве, батаљони бригаде и одреда кренули су у одлучне окршаје ради разбијања четничких јединица на Мајевици.

Од 2. батаљона су добијени подаци о акцији четника по Семберији. Рачић се 5. новембра са својим штабом налазио у Међашима, Буро Бижић у Свињаревцу, а Јово Прњатовић у Броду. Четнички команданти су радо предузимали овакве акције „чишћења”, из којих су се са богатим плијеном враћали у своја села и од тога живјели и пијаничили до слиједеће. Акцију, о којој је ријеч, предузели су по наређењу Нијемаца, да би бригади и одреду спријечили прелазак преко Саве, јер су Нијемци све своје расположиве снаге покренули у напуштену Фрушку гору. Чим је Рачић чуо за прелазак „неколико” бригада партизана, наредио је својим батаљонима да се повуку у планинска села Мајевице. Он је, са Буrom Бижићем, међу првима побјегао, а Јово Прњатовић, који је са својим батаљоном продро најдубље — у Велино Село, склонио се у домбранско упориште Балатун (источно од села Бродац).

Штабови бригаде и Сремског одреда¹⁷ су предузели мјере да разбију ове четничке снаге. Два батаљона су упућена преко Бродца према Велином Селу, а један батаљон и Сремски одред налазили су се у главнини ко-

¹⁷ Организација командовања, планирања, борбених акција, садејства и партијско-политички рад заснивали су се на веома усклађеној и ефикасној сарадњи штабова, а посебно команданата и политичких комесара.

лоне која је требало да овлада селом Батковић, док је један батаљон бригаде упућен као претходница према Бијељини, ради обезбјеђења са те стране. До већих сукоба са четницима није дошло, јер су неки на вријеме побјегли одакле су дошли, а неки у домобранска упоришта на жељезничкој прузи Бијељина—Босанска Рача. У наступању су батаљони заробили око 50 четника и заплијенили нешто коморе, док је даље гоњење било бесмислено, јер их у бјежању није било могуће стићи.

У селу Батковић, у којем су се смјестили штабови, одржан је заједнички састанак штабова бригаде и одреда са руководиоцима из ПК за БиХ. Одлучено је да батаљони у току ноћи изврше покрет преко цесте Бијељина—Брчко, у села која се налазе на сјеверним границама планине Мајевице, и да одатле крену у акцију чишћења.

Бригада и одред су стигли у Драгаљевац и Чаћавицу 6. новембра прије подне. Слиједећа два дана искоришћена су за сређивање јединица, извршена су мања помјерања кадра, одржани су партијски састанци и прикупљани подаци о непријатељу.

У току ноћи 7/8. новембра извршен је напоран марш из Драгаљевца, преко Закона и Сухопоља, у Трнову. Цијелу ноћ је падала хладна јесења киша, која је расквасила путеве, а борци су покисли и прозебли. Тек 8. новембра, после подне, све јединице су стигле на циљ. У Ченгићу су се размјестили 1, 2. и 4. батаљон бригаде, 3. батаљон и Сремски одред у Трнову и Кацевцу, а штабови у Трнову.

Становници села су објеручке дочекали и прихватили партизанске батаљоне. У Трнови, и околним заеоцима, радила је успјешно партијска организација и народноослободилачки одбори од првих устаничких дана, и касније, када су четници повремено господарили овим крајем. Због напредно оријентисаног становништва непријатељ је Трнову назвао Малом Москвом.

Посебна пажња је поклањана борцима Сремског одреда и 4. батаљона бригаде, који су се тек привикавали на нове животне услове. Одјећа, а нарочито обућа, била је слаба. У сремским батаљонима је био већи број

Другарица иего у босанским. Зима је била на прагу, И оне су, градски одјевене, храбро подносиле тегобе првих тешких маршева, остајући без обуће по хладној јесењој киши и раскаљаним семберијским путелцима. И начин исхране се разликовао од онога на који су навикли у Срему. Многи нису никада окусили тврди кукурузни хљеб, који је овдје, у Босни, био одомаћен. Но, на све то су се Сремци навикли, а посебно на тешкоће савлађивања брдских, а касније и планинских стрмени, увала и превоја. По природи весели, увијек спремни за шалу, са задивљујућом лакоћом су подносили тешке услове са којима су се сретали у непознатој — босанској средини. Скоро свака чета је имала хармоникаша, а они су кроз свирку и пјесму олакшавали свакодневне тешкоће на напорним маршевима и у оскудним условима смјештаја и исхране. Тада је настала и позната пјесма војвођанских партизана:

„Кад су Сремци кренули
са те Фрушке горе,
и одоше у Босну
тамо да се боре.
Кад су дошли до воде
до те реке Саве
угледаше Мајевицу
брда јој се плаве.

Ој ти Босно поносна
високих брегова
ево теби у помоћ
сремачких синова.
Да бијемо фашисте
да их опајамо,
а кад буде готово
кући се враћамо.”

г;

• '

У Трнови је разрађен план даљих акција на Мајевици. Први задатак је био разбијање четничких јединица сјеверно од ријеке Јање, у селима Горња и Доња Пилица, а потом напад на домобранске посаде на цести Јања—Зворник. У поменутиим селима се налазио штаб команданта мајевичких четника, капетана Драгослава Рачића, са три четничка батаљона.

План напада био је слиједећи: десна колона, саставна 2. и 3. батаљон и пратећа чета бригаде, нападала је са полазних положаја Курјаковић и Брђани на манастир Тавну (који су четници организовали за одбрану), и даље у правцу села Пилица — Баре — Горња Крчина. Лијева колона, саставна 1. батаљон бригаде и Подунавски батаљон, нападала је са полазних положаја село Бјелошевац — село Тавна, правцем Пилица—Дуга

Њива, са циљем да обухвати четнике и омогући лакше напредовање десној колони, која је имала да савлада доста тежак терен. Истовремено, лијева колона је имала у задатак обезбјеђење од непријатељевих упоришта на цести Јања—Зворник. Четврти батаљон бригаде био је у резерви, иза десне колоне, а Фрушкогорски батаљон је остао у Трнови ради обезбјеђења села и правца Бијељина—Сухопоље—Трнова.

Напад је почео 11. новембра у свануће. Батаљони су, сваки на свом правцу, брзо сломили четнички отпор на десној обали ријеке Јање и овладали најважнијим положајима Орлић и Пилица. Заузимањем ових положаја четнички отпор је био сломљен, а они су се разбјежали на све стране. Растјерани су батаљони Боре Богдановића, Петра Русића и Јове Радића, који су били главна подршка Рачићу. Четнички команданти су побјегли према Дрини, а Рачић у Србију. Убијено је 17, а заробљено око 50 четника са пушкама и неколико пушкомитраљеза. Властити губици су били 4 мртва и 8 рањених бораца.

У нападу је први пут употребијен бацач 81 мм, за који није било нишанских справа. Ервин Салзбергер Станко, командир пратеће чете, брзо се снашао. Уз помоћ обичног школског угломјера и виска он је узимао потребни угао и на тај начин је непосредним гађањем имао тачних погодака. Дејство из бацача деморалисало је четнике који су давали најјачи отпор код манастира Тавна, на Орлићу и Пилици.

Око 20 заробљених четника, који су се предали без борбе, ступило је у бригаду. Остали су, под заклетвом, изјавили да се неће никада више борити против партизана и изразили су жељу да приступе у нови Мајевички одред. Неколико зликоваца је изведено пред народни суд.

Тако су разбијена, а дијелом заробљена три четничка батаљона, који су капетану Рачићу били ударна снага у акцијама чишћења Мајевике од партизана и симпатизера НОП-а.

Сјутрадан су почеле припреме за напад на Брањево, домобранско упориште на цести Бијељина—Зворник. Међутим, непријатељ је тога дана, очекујући на-

пад, појачао упориште и овим јединицама из Бијељине, минирао прилазе и ојачао одбрану. Успјех ове акције се није смио довести у питање, јер је то, у овоме крају била прва акција на окупаторово упориште, и требало је успјехом посвједочити народу Мајевице да партизани туку све непријатеље: окупатора и његове домаће помагаче. Због тога се одустало од напада на Брањево. Одлучено је да се нападну непријатељева упоришта на цести Тузла—Челић, са центром у Лопарама, гдје би се могло постићи изненађење, а ослобађањем овог краја ојачале би се политичке позиције на Мајевици. Јединице су кренуле на извршење овог задатка 14. новембра. Маршрута је била: Доња Крчина—Црвено брдо—Пресјека—Мезграја—Тобут. Од Црвеног брда до Мезграје колона је прошла између муслиманских села Горња Трнова и Теочак, у којима је било партизанских симпатизера. За вријеме покрета домаћа милиција није правила никакве сметње и пред мрак су батаљони из три правца ушли у село Тобут, званично сједиште штаба Мајевичке четничке бригаде, у коме нису наишли на отпор четника.

§ б) ОСЛОБОБЕЊЕ ЛОПАРА И ЈАБЛАНИЦЕ

Лопаре обухватају појас заселака са обе стране цесте Тузла—Брчко, под сјеверним огранцима планине Мајевице. То је устаничко мјесто, које је заједно са сусједним селима Мачковцем и Јабланицом било на страни НОП-а од првих дана устанка. У њему четници осим малих изузетака, нису имали јаче подршке. У селима се одржала партијска организација, која је од одласка Мајевичког одреда у Бирач непрекидно радила под врло тешким условима. Центар мјеста се налази на самој раскрсници цеста Тузла—Брчко и Лопаре—Рас-тошница—Зворник. Због тога је непријатељ у њему држао сталну посаду.

Подаци о непријатељевим снагама и њиховом распореду на цести Тузла—Челић прикупљени су у селу Тобут. У упориштима на овој цести налазила се једна бојна домобрана, око Челића једна бојна легије, а из-

међу села Лабуцка и брда Бусије и у Јабланици по један четнички батаљон. Домобрани и легија били су размјештени по упориштима на Површницама (седло на гребену Мајевице), у селу Коњиковићи, у руднику угља, Смрекова њива, Чорбин Хану, Лопарама, упориштима Дрењак (к. 735) и Бусија (к. 847), и упориштина јужно од Челића, на Живковом брду и Кокошињу, а остатак легије у Челићу.

У свим упориштима се непријатељ добро утврдио: изградио је бункере од дрвета и цигле, повезао их рововима и оградао бодљикавом жицом, а околно поставио нагазне мине. Његова одбрамбена тактика током борби 1941. и 1942. године била је прилично усавршена. Посаде дуж комуникација, правилним коришћењем земљишта и организацијом ватре, могле су одолијевати нападу јачих снага, и добити у времену док не стигне помоћ покретних одреда који су били у приправности у већим гарнизонима, у овом случају у Тузли.

Нападом на Лопаре требало је постићи два циља. Прво, уништити непријатељеве снаге и снабдјети се оружјем и муницијом и, проширити слободну територију у крају у коме је становништво већином подржавало НОП и тако створити услове за мобилизацију нових бораца. Друго, ова упоришта су се налазила у близини положаја које су држали Керовићеви и Бижићеви четници, а како су они били у вези са окупатором и домобранима, претпостављало се да ће напасти наше јединице. На тај начин би и политички, пред читавим народом тога краја били раскринкани као слуге окупатора.

Напад је почео 15. новембра у 8.00 часова, са полазних положаја Каменито брдо и село Вукосавци. Снијег је падао цијелу ноћ и престао је тек у зору, а магла је прекрила котлину у којој се налазе Лопаре и околна упоришта. Тако је омогућено прикривено подилажење и изненађење.

Десна колона, у којој је био 3. батаљон, заузела је на препад Живково брдо (к. 306) и Камениту косу (к. 471) и избила на цесту Лопаре—Челић. На цести је пресјекла телефонске везе и срушила два моста. Тако је правац од Челића био обезбијеђен.

Средња колона је имала најтежи задатак. Други батаљон је без борбе прешао цесту између Лопара и Челића и изненадио посаду легије (око једне чете) на Кокошињцу (к. 415). У оштрој борби непријатељ је разбијен, а на положају је оставио 2 митраљеза и неколико сандука муниције. Заробљено је око 20 легионара. Батаљону се предао и Јабланички четнички батаљон, који се ставио под команду бригаде.

Четврти (Посавски) батаљон, који је био у саставу средње колоне, имао је задатак да заузме упориште Лопаре. Непријатељ се добро утврдио на брежуљку између саме раскрснице путева. Посавци су у налету подишли под саме непријатељеве бункере, али су јаком ватром били заустављени. Борба је вођена око два часа и домобрани се, добро утврђени, нису предавали. Тек када је минобацач директним погоцима у ровове побио и ранио десетак непријатељевих војника, Посавци су прескочили жичане препреке, ускочили у ровове и заузели поприште. Заробљена је читава сатнија од 76 људи са официрима, а од наоружања су заплијењена 3 пушкомитраљеза 4 аутомата, 60 пушака, 10 сандука муниције и доста друге опреме. Четвртом батаљону је ово била прва борба од уласка у састав бригаде, тако да ни борци ни командири нису имали искуства у заузимању утврђених положаја. Батаљон се у овој борби показао као добра јединица, а његови борци и командири као јунаци. И поред приличних губитака, нарочито у току подилажења (6 мртвих и неколико рањених), борци су храбро јуришали преко чистине на бункере и заузели их.

Лијева колона (1. батаљон бригаде и Фрушкогорски батаљон) је такође добро извршила задатак. Први батаљон је нешто касније почео напад, али је и поред тога заузео на јуриш упоришта Лукићи, Радојевићи и Коњиковић (на цести Лопаре—Површнице). Непријатељ се у току дана одржао у упоришту Смрекова Њива. Фрушкогорски батаљон Сремског одреда је имао задатак да наступа гребеном источно од цесте Површнице—Лопаре и да овлада упориштем Дрењак (к. 735), које је заузео на јуриш. Посада је побегла према Површницама и оставила на положајима 2 пушкомитра-

љеза, десетак пушака и неколико сандука муниције. Послије тога, пошто се обезбиједио према Бусији, батаљон је двије чете спустио на цесту код Рудника угља и спојио се са 1. батаљоном бригаде. У овим борбама заробљено је око 20 непријатељевих војника.

Истог дана, послје подне, Нијемци су из Тузле покушали да поврате Лопаре. Засједа код Рудника угља је оштетила један тенк, а противнападом чета 1. батаљона бригаде и Фрушкогорског батаљона Сремског одреда Нијемци су враћени према Површницама.

Други батаљон Сремског одреда се налазио у резерви, у селу Вукосавци. За вријеме напада на Лопаре, напали су га Бижићеви и Керовићеви четници, али су растјерани.

У ноћи 15/16. новембра, 1. батаљон је продужио напад према Површницама. Непријатељ је, користећи се мраком, напустио сва упоришта до Површница. Исте ноћи је 1. батаљон Сремског одреда разоружао у селу Лабуцка четнички батаљон Косте Тољића и заробио 45 четника са командантом батаљона.

Тако је напад на Лопаре и околна упоришта потпуно успио (непријатељ се одржао само у Површницама и Челићу). Цеста Тузла—Брчко онеспособљена је за саобраћај. Порушено је 7 мостова и унишене телефонске линије, заробљено је 170 непријатељевих војника, а око 25 је убијено. Заробљено је 13 аутоматских оруђа, око 150 пушака, преко 25 сандука муниције и доста одјеће и обуће. Заробљени домобрани, легионари и четници, изузев неколико зликоваца који су предати народном суду, пуштени су кућама.

Власти губици су били 8 мртвих и 17 рањених.

Нападом на Лопаре постигнут је значајан војно-политички успјех. Напад четника на батаљон Сремског одреда у селу Вукосавци био је за народ тога краја још један очити доказ њихове сарадње са окупатором, иако су у својој пропаганди стално тврдили, а у томе су имали и извјесног успјеха, да не сарађују са окупатором, већ да све што раде, раде у интересу народа, како би га „заштитили“ од њемачких репресалија. Зато је био потребан, што прије, дефинитивни обрачун са четницима на Мајевици и ослобођење на-

рода од њиховог насиља. То је увидио и тражио и сам народ, изузев изразитих петоколонаша.

Од Јабланичког батаљона и нових добровољаца формиран је 1. батаљон Мајевичког партизанског одреда, који је после више од пола године обновљен. Приступљено је организовању народне власти на ослобођеној територији и народноослободилачки одбор, који је до тада био илегалан, сада је легализован.

и) ДАЉЕ ЧИШЊЕЊЕ МАЈЕВИЦЕ

Штабови бригаде и одреда су одлучили да бригада са два батаљона настави чишћење планинског дијела Мајевике, а да 2. и 4. батаљон, Сремски одред и Јабланички батаљон остану на ослобођеној територији у Јабланици и Лопарама, да изводе акције на околна упоришта и помажу рад народне власти.

Бригада је 20. новембра кренула на извршавање новог задатка. По јакој међави и дубоком снијегу, батаљони су наступали у три колоне од Лопара према Златову, главном упоришту Радивоја Керовића. Четници нису пружали јаки отпор, и мање чарке су се завршавале бјежањем у забита планинска села и шуме, или заробљавањем мањих групица. Другог дана наступања, батаљони су стигли у село Растошницу. Гоњење четника по дану и по брдским крајевима, у којима су имали доста симпатизера, уз то по невремену, показало се излишним. Зато је примијењена нова тактика. У ноћи 22/23. новембра продужен је покрет према Ки-сељаку и Јасеници. Како нису очекивали да ће бригада ноћу, по јакој зими и снијегу, продужити марш, четници су се раскомили у тим селима, и у раним јутарњим часовима били су изненађени — заробљен је читав четнички Јасенички батаљон (око 60 људи) са командантом.

Према отпору четника било је јасно да је њихова војна организација у распадању. Војнички успјеси партизана и жив политички рад политичких руководица, и свих осталих бораца, већ су доносили резултате. Доказ за то био је пролазак бригаде без већих борби кроз

центар четничке територије, слаб и неорганизован отпор и предаја четника појединачно или по групама.

Марш је 24. новембра продужен према селу Доња Крчина. За вријеме покрета стигао је курир од Угљеше Даниловића, који је донио поруку да бригада одмах крене у Доњу Трnavу, куда је и он кренуо, како би се размотрила ситуација и донијеле одлуке за даљи рад.

Бригада је стигла у Трнову 24. новембра увече. Према излагању Угљеше Даниловића, ситуација у Лопарама и Јабланици била је слиједећа: Нијемци су 23. новембра, потпомогнути тенковима, почели напад са Површница дуж цесте, а 24. новембра овладали су Лопарама. Партизанске јединице су се повукле у Вукосавце и Тобут. Други батаљон је ноћи 22/23. новембра напао на село Хумци и заробио око 70 четника, који су разоружани и пуштени. Они су припадали Требавском четничком одреду. Из саслушања се видело да се један батаљон требавских четника, под командом попа Димитрија Стефановића, налази у покрету према Мајевици. Према изјавама заробљеника и подацима из Тузле закључено је да четници са Требаве, Озрена и Романије припремају са Нијемцима заједнички напад на партизанске снаге на Мајевици. Даниловић је већ издао наређење свим партизанским јединицама које су се налазиле на простору Вукосавци—Тобут да крену одмах за Трнову, гдје су стигле 25. новембра увече.

Из заплијењене четничке архиве видјело се да је штаб мајевичких четника још 11. новембра, када је извршен напад на Тавну и Пилицу, тражио хитну помоћ од њемачке команде у Тузли и околних четничких одреда. Командант Требавског четничког одреда, Саво Божић, формирао је батаљон јачине око 750 људи и прије иоласка одржао службу и благословио га, како би „у име бога" успјешно и срећно водио крсташки рат против партизана. Озренски четници су требали да се прикупе у ширем рејону Тузле, а романијски су се припремали за напад на Бирач, на Бирачки партизански одред, послије чега је требало да продуже на Мајевицу. Истовремено су Нијемци и домобрани вршили извјесне припреме и пружали помоћ четницима, да

брже концентришу своје снаге. **Заједнички напад** Ни*
јемаца, домобрана и четника требало је да почне првих
дана децембра.¹⁸

д) СЛОМ ЧЕТНИКА НА МАЛЕШЕВЦИМА
(28. новембра 1942. године)

За двије недјеље, колико је трајало чишћење Мајевице од четничких батаљона, постигнути су добри успјеси. Разбијени су четнички батаљони и групе које су сачињавале Мајевичку четничку бригаду, а многи четници су заробљени. Неки од њих су пуштени кућама, док је ггреко 250 прешло на страну НОП-а. Командант Мајевичке четничке бригаде је побјегао преко Дрине у Србију. Остали су нетакнути батаљони Буре Бижића и Радивоја Керовића (и неколико мањих група). Почела је диференцијација у милицијским и легијским јединицама око Угљевика, Јање, Челића, Лопара итд., а неке од њих су биле спремне да сарађују са нашим јединицама, што је био тек почетак раслојавања. Упоредо са разбијањем четника, нанијет је пораз домобранским снагама које су обезбјеђивале цесту Тузла—Брчко. Све је то забринуло њемачку команду 718. дивизије, која је била задужена за одржавање реда у источној Босни, а тих дана је, са главином својих снага, била ангажована у борбама против снага НОП-а у рејону Јајца.

¹⁸ У то вријеме, у другој половини новембра 1942, њемачка 718. дивизија је са главним снагама била ангажована у борбама против снага НОВ и ПОЈ у рејону Јајца. У Тузли су остале слабије снаге. Мајевицу, а посебно цесту Тузла—Брчко контролисала је 3. домобранска пјешадијска дивизија. Из бојне релације ове дивизије, види се да су њене јединице организовале напад на ослобођену територију Лопара и Јабланице. Требавска четничка група стављена је под команду команданта 6. домобранске пуковније, пуковника Бојића. Са домобранима су у нападу учествовали домаћи мајевички четници и јединице Домдо пуковније. Напад удружених снага почео је 23. а завршен је 25. новембра, без неких резултата, јер су се партизанске јединице повукле из Лопара. (Зборник IV, књ. 8, док. бр. 230).

Из разних обавјештајних извора је било видљиво да четници прикупљају нове снаге.¹⁹

То су потврдили и неки од домобранских официра који су били на вези партизанских обавештајаца. Било је јасно и да су ове четничке концентрације обухваћене плановима њемачке команде у Тузли.

Није се смјело чекати да непријатељеве снаге — њемачке, домобранске и усташке — заврше концентрацију и заједно са четничким снагама, које су се дијелом већ прикупиле, отпочну напад. Основна замисао плана штабова бригаде и одреда била је да се непријатељеве јединице туку по дијеловима: прво четничке, после чега ће бити лакше са осталима.

У периоду између 22. и 27. новембра четници су извршили концентрацију својих снага у селу Малешевци, сједишту штаба Буре Бижића. Ту су се 27. новембра прикупили: његов батаљон, јачине око 400 четника; Требавски батаљон, под командом попа Димитрија Стефановића, са око 650 четника; батаљон Јове Прњатовића, јачине око 150 четника и батаљон Радивоја Керовића, са око 200 четника. У Малешевце је стигао из Србије и четнички штаб за Славонију, са капетаном Жарком Милуровићем Угрином, који је преко Тре-

¹⁰ У селу Кулаши (Прњавор), под руководством Рада Радна, команданта босанских четничких одреда одржана је 1. XII. 42. конференција четничких комананата. Из источне Босне били су присутни представници: Зеничког, Озренског, Требавског и Мајевичког четничког одреда. Иницијатор конференције је био Саво Божић, командант Требавског одреда. На конференцији је, између осталог, било највише говора и одлука о:

- појави комуниста на Мајевици, као и о заједничкој акцији коју треба предузети ради уништења партизана;

- сарадњи четничких штабова са командама Хаџићеве легије око Градача и Грачанице;

- стављању Мајевичког четничког одреда под заједничку команду босанских четничких одреда;

- односима са штабом Д. Михаиловића, и даљој сарадњи са њемачким и усташко-домобранским јединицама и властима „НДХ“, итд. (Документи о издајству Драже Михаиловића, књ. 1, док. бр. 119).

Примједба: до учесника овог савјетовања још није била допрла вијест о четничком слому на Малешевцима. 28.11.1942. године.

баве и централне Босне требало да иродужи за Славонију.

Село Малешевци има неколико заселака. Заселак Жабари, са узвишицом Мраморје (к. 321), заузима централни положај и топографски је врло погодан за организацију одбране. Тај положај, и околне засеокe Гај, Митровић и село Забрже, Буро Бижић је раније фортификацијски добро утврдио, ископао траншеје и саобраћајнице, изградио неколико бункера за митраљезе и на свим прилазима, на удаљености 2—3 км истурио утврђена стражарска одјељења. Говорило се да су Малешевци неосвојива тврђава — „адрданели“, у којој су четници били потпуно сигурни.

Осјећало се да се приближава одлучан час обрачуна са четницима на Мајевици. Ова борба требало је да буде освета за Вукосавце. „Малешевци за Вукосавце“ — била је спонтана борбена парола партизанских бораца и старјешина, која их је водила за сво вријеме борбе.

Партизанске снаге су се налазиле тих дана прикупљене у селу Трнова, прилично удаљеном од Малешеваца, па зато четници нису претпостављали да би могли бити нападнути. План напада, израћен у Трнови, темељио се баш на моменту да се брзим покретом од Трнове према Малешевцима изврши изненадни напад (скица 1). План су израдили заједнички штабови бригае и одреда, а помагали су: Вукашин Суботић, Ратко Перић, Мирко Филиповић и други, који су веома добро познавали прилике међу домаћим четницима, а нарочито распоред села и само попрште на коме се, касније, борба одиграла.

Распоред снага и задатак појединих колона био је слиједећи:

Десна колона, састава 2 батаљон бригаде и 2 батаљон Сремског одреда (Командант колоне Станко Лужајић Милан), креће из Трнове 27. новембра у 13.00 часова правцем Доња Трнова—Сухопоље—Јањари—Гурбети, тако да слиједећег дана у 06.00 часова почне напад са полазних положаја Забрђе—Обренова Коса, гдје су се налазили истурени четнички дијелови.

Лијева колона, 1. и 3. батаљон бригаде и 1. батаљон Сремског одреда (командант колоне Перо Косорић), креће из Доње Трнове 27. новембра у 11.00 часова правцем Црвено Брдо—Пресјека—Мезграја—Тобут—Удригово, и наредног дана у 06.00 часова напада четнике у селима Пушковац и Малешевци. На Удригову се обезбеђује од правца Тобута и Лопара.

Средња колона (резерва) — 4. батаљон бригаде, Јабланички батаљон и пратећа чета, под командом штаба бригаде, креће из Д. Трнова 27. новембра у 13.00 часова правцем Црвено Брдо—Пресјека—Мезграја—Гаврића брдо, са задатком да *према развоју* ситуације нападне на Малешевце са Гаврића брда и осигура правац од Угљевика, одакле се очекивала интервенција домобранских снага.

Колоне су маршевале читаву ноћ, јер је маршрута била дуга 25—35 км, и све колоне су на вријеме стигле на одређене полазне положаје.

Четнички команданти су цијелу ноћ славили извршену концентрацију и веселили се предстојећој „погибији“ партизана, па су у рану зору, многи већ пијани, отишли на починак. И временске прилике су биле наклоњене партизанима. Цијелу ноћ је падао слаб снијег, који је омогућио нечујан покрет. Колоне су уз пут блокирале села и водиле са собом свакога на кога су наишле. Тако је искључена могућност да неко обавијести четнички штаб о покрету, па је подилажење извршено у потпуној тајности. У свануће је снијег престао, а спустила се магла која је покрила сва села кроз која су наступале колоне. Водич средње колоне је ујутру, кад је пред собом као на длану видио Малешевце са којих се дигла магла, а са три стране наше наступајуће колоне, узвикнуо: „Е, јадни Буро Бижићу шта ти се спрема!“.

Тачно у 06.00 часова запуцале су прве пушке. Лијева колона је без јачег отпора заузела југозападне дијелове Малешеваца и Пушковца и подишла Мраморју. Десна колона је наишла на јачи отпор у Забрћу, и под борбом је наступала према Мраморју, док је средња колона ватром контролисала долину ријеке Јање.

Изненађени послје првих пуцњеба, још мамурни, четници су искочили из кућа на положај Мраморје. Први батаљон је већ био подишао бункерима. Неколико бораца, међу којима Милан Радовић, Бранко Милутиновић и Спасоје Благовчанин, су скоро четири часа лежали испод самих пушкарница, а да нису могли ни напријед ни назад од четничке ватре из бункера. Противнапад четника према лијевој колони био је одбијен, па су се они поново концентрисали и покушали нови противнапад према Обреновој коси и Гаврића брду. И један и други одбили су борци десне и средње колоне. Борба се водила за сваки педаљ земље, и обруч се све више стегао. Када је борба достигла врхунац, око 11.00 часова, четнички батаљон који се прикупио између Мезграје и Угљевика, напао је на штаб бригаде на Гаврића брду, али је одбијен од Јабланичког и дијелова 4. батаљона. Пратећа чета је ватром из митраљеа и бадача добро подржавала борбу колоне. Око подне, обруч око четника је био затворен и извршен је јуриш на Мраморје. Партизани су упали у четничке ровове и четничка одбрана је капитулирала.

Када је борба завршена видјела се сва величина побједе партизана. Приликом планирања напада није се претпостављало да ће колона наићи на тако велику концентрацију, и да ће ова борба бити прекретница у развоју устанка на Мајевици, па и у цијелој источној Босни.

У борби је погинуло, и било рањено око 250 четника. Само на положају Мраморје избројана су 144 мртва. Заробљено их је око 600, а остали су успјели да се пробију према Корају и Посавини. У борби су погинули скоро сви четнички команданти: Буро Бижић, Димитрије Стефановић, Јово Прњатовић и Жарко Мируловић Угрин са члановима четничког штаба за Славомију. Једино је Радивоје Керовић успио, у зору када је напад почео, да побјегне према Прибоју.

Заплијењене су велике количине оружја, између осталог 29 пушкомитраљеа, око 400 пушака и преко 20.000 метака²⁰.

²⁰ Зборник IV књ. 11, док. бр. 140.

Вригада и одред су имали 17 погинулих и око 30 рањених. Из 6. бригаде су погинули: Милорад Чембић из Бијељине, Милош Јанковић из Завидовића, Сава Јовановић из Пећинада — Земун, Исмет Капетановић из Добоја, Бранко Милутиновић Обрен из Сарајева, Цвијан Новаковић из ЈТопара, Симо Трипуновић из Бијељине, Цвејо Велисављевић Миле и Душан Велисављевић Посавац из Прогара — Земун²¹. Из Сремског одреда погинуло је 8 бораца²².

Када су обавијештене о нападу, домобранске јединице из гарнизона Бијељине и Јање су кренуле у помоћ четницима. Због брзог завршетка борбе оне су се морале вратити. Једино је хаубичка батерија из Угљевика, послје завршетка борбе, гаћала насумице бојно поље, али без икаквог успјеха.

Оцјењујући ову побједу, у ствари слом мајевичких и требавских четника, а тиме и почетак слома четништва у источној Босни, треба рећи да је план напада био врло смионо састављен. Бригада и одред су из мјеста концентрације кренули маршевским колонама које су се кретале потпуно самостално, без могућности да штаб у току марша изврши ма какве коректуре на објекат напада, који се налазио удаљен 30—40 км. Треба имати у виду да се у то вријеме веза одржавала једино преко курира, који су увијек били изложени опасности да их разне мање непријатељеве групе омету у извршењу задатака. Колоне су кренуле независно, да би тачно у одређено вријеме стигле на полазне положаје за напад. Практично, план који је направљен у Трнови спроведен је у потпуности — по времену и начину извођења борбе. Ова акција, из борбене праксе 6. бригаде и штаба одреда, сигурно може служити за примјер, како по педантно разрађеном плану и изведеном маршу тако и по прецизном извршењу свих планираних задатака.

Побједа на Малешевцима је била од великог војно-

²¹ Борбени пут Шесте пролетерске бригаде, Зеница 1977.

²² Имена погинулих бораца су наведена у књизи „Прва војвођанска бригада“, Нови Сад, 1979.

-политичког значаја за читаву источну Босну. У борби је уништена четничка ударна снага заједно са њиховим командантима, а слом четника је дјеловао и на расположење народа, који се до те борбе дијелом колебао плашећи се њихове моћи. Почела је и широка мобилизација нових бораца за бригаду, нарочито за новоформирани Мајевички одред, који се наоружао добрим оружјем, као и бригада и Сремски одред. Народ Мајевце је поздравио пораз четника на Малешевцима и доживљавао га је као одмазду за мучки напад који су они, прије осам мјесеци, извршили на штаб Мајевичког одреда. Народна власт је утврђена и постала је пресудан фактор у животу народа.

Однос према заробљеним четницима је био до крајњих граница хуман и принципијалан. Сви погинули четници, а са њима и њихови команданти, пали су у оштрој борби јер се нису хтјели предавати, а од неколико стотина заробљеника само је неколицина познатих злочинаца изведена пред суд. Сви остали су пуштени својим кућама, уколико нису жељели да одмах ступе у партизанске редове. Прије пуштања су разоружавани и полагали су заклетву да се више никада неће борити против партизана. Око 40 је приступило у батаљоне бригаде, углавном са територије Врбасјака. Овакав политички принципијалан и хуман однос је већ у јесен 1943. уродио плодом, када је већи број ових заведених људи ступио у редове НОП-а.

Таква политика, коју је Партија водила од првих дана устанка, је постепено давала плодове. Полако, али сигурно, отпочео је процес раслојавања у редовима свих домаћих помагача окупатора: четника, домобрана, легије и милиције, па су тако сачувани многи животи заведеног дијела становништва.

Побједа на Малешевцима је брзо одјекнула широм цијеле источне Босне и у Срењу. То је био највећи допринос 6. бригаде и Сремског одреда поновном оживљавању народноослободилачког покрета у источној Босни, а затим у Срему, па и у читавој Војводини. То је био најзначајнији војно-политички успјех бригаде и одреда у 1942. години.

с) ОБНАВЉАЊЕ 2. МЉЕВИЧКОГ ПАРТИЗАИСКОГ ОДРЕДА И СРЕБИВАЊЕ ЈЕДИНИЦА

Пораз четника на Малешевцима је за кратко одложио њемачку офанзиву на Мајевицу. Она је отпочела тек половином децембра.

До тог времена је требало учврстити позиције НОП-а и искористити блиставу побједу. Код становништва је сплашњавао страх од њемачко-четничких репресалија, а повјерење у НОП је јачало. На састанку Покрајинског комитета и штабова бригаде и одреда израђен је даљи план акција: прво, обнављање Мајевичког партизанског одреда; друго, учвршћене партијских организација на терену и народне власти; треће, попуњавање и сређивање бригаде и одреда, и четврто, разоружавање преосталих изолованих група четника.

Мајевички НОПО је обновљен као 2. мајевички одред. Први батаљон одреда је формиран од Јабланичког партизанског батаљона са око 150 бораца, а 2. батаљон од добровољаца који су се у великом броју јављали у одред. У батаљон је ушла и Семберијска партизанска чета, која се одржала цијеле 1942. године у Семберији, као и четнички батаљони Зворнички и Комитски који су признали партизанску команду. Затим, под команду одреда стављен је и Посавски четнички батаљон и остаци батаљона Буре Бижића, под командом Јеремије Лазића. Тако је 2. мајевички партизански одред обновљен и требало је само времена да учврсти своје редове. Формирање одреда и полагање заклетве обављено је у Коренитој првих дана децембра 1942. године.

У штаб одреда постављени су: за команданта Ратко Перић, за политичког комесара Миљенко Стојаковић, за замјеника команданта Војо Илић, и за замјеника политичког комесара Ненад Петровић Нешо, за начелника штаба Вукашин Суботић и за интенданта Хасо Бурић. Требало је да одред што прије учврсти своје редове и остане на Мајевици, јер се рачунало да ће 6. бригада напустити ово подручје и кренути на нове задатке.

Истовремено је Покрајински комитет Партије извршио нови распоред партијског кадра у источној Бо-

сни. Образован је Обласни комитет КПЈ за источну Босну, за чијег је секретара одређен Хасан Бркић, дотадашњи замјеник политичког комесара бригаде. У Тузлу је упућен за партијског руководиоца Владимир Перић Валтер. За замјеника политичког комесара бригаде одређен је Пашага Манџић Мурат, за политичког комесара 3. батаљона Бранко Драшковић, а за команданта Фрањо Херљевић, мјесто Воје Илића који је премјештен у Мајевички партизански одред, а касније постављен за начелника штаба Сремског одреда.

У многим селима Семберије и Мајевике формирани су НОО и команде мјеста, који су постепено успостављали народну власт на ослобођеној територији и организовали снабдјевање. Уз сваки одбор и команду мјеста формирана је, ради локалне заштите, и партизанска стража.

Како је у дотадашњим борбама са четницима и домобранима, заплијењено доста разног наоружања, пионирских, диверзантских средстава и средстава везе, одлучено је да се од пратеће чете формира пети, пратећи батаљон. Батаљон је био слиједећег састава:

- пратећа чета од 2 минобаца 81 мм;
- митраљеска чета од 4 тешка и 4 лака митраљеза („шварцлозе“, „шарац“);
- инжињеријско-техничка чета, састава: пионирски, диверзантски и вод за везу.

Батаљон је имао око 100 бораца. Формирање је извршено у Пилици, уз претходан избор одговарајућег људства. За батаљон је изабрано 37 Сремаца, а остали су били из бригадних батаљона.

У руководству батаљона били су: Мирко Симић, Казимир Франковић, Ервин Салзбергер, Нисим Албахари, Акиф Салетовић (интендант) и Љиља Дурсум (референт санитета). У четама и водовима: Шефко Авдић, Јусуф Бонлић, Арсен Букић, Есад Кенгић, Наум Зафировски, Благоје Пејановић, Ахмет Џонлагић, Мијо Керошевић, Васо Тишма, Мишо Ковачевић, Душан Билас, Обрад Јанковић Бокица, Урош Булибрк, Стево Клашња, Васо Весковић, Слободан Бајчетић Поп, Недељко Басрак, Душан Еулум, Бранко Пешић, Садик Кадрушић Дик, Борђе Атанасов и други, међу којима

тада четрдесетогодишњи Милија Боровчанин, коњоводац кобиле Лисе, која је носила бацаче сво вријеме од Срема до Сутјеске.

Била је за оно вријеме извјежбана и по наоружању, ватреној моћи снажна јединица. Митраљеска чета је најчешће придавана батаљонима као ојачање.

Бригада и одреди су се такође попунили заплијењеним оружјем.

Тих дана је повећан прилив нових бораца. То су били добровољци, од којих је приличан број дошао из разних четничких и милицијских формација. Већина је имала оскудне представе о циљевима НОП-а, о улози Партије, СКОЈ-а, о братству и јединству, односу према становништву као, и о реду и дисциплини у јединицама. Партијска организација и организација СКОЈ-а, заједно са командама, радиле су плански и организовано на идеолошко-политичком плану и војном оспособљавању ових младих људи, који су успјели веома брзо да се уклопе у идејно свјесне војничке и борбене колективе. За овај рад кориштен је сваки предах између борби или маршева, а успјешно су га обављали стари борци, командири и комесари. Његован је културно-просвјетни и забавни живот по јединицама, а постојала је на том плану и сарадња са становницима мајевичких и семберијских села. Одржаване су приредбе, посијела и зборови на којима су говорили истакнути руководиоци овога краја, ПК Партије, бригаде и одреда, да би се становници упознали са актуалним војно-политичким догађајима. Умножаване су вијести, а по четама су издаване зидне и цепне новине.

Организацији позадинског обезбјеђења је, такође, поклањана одговарајућа пажња. Први случајеви пјегавца су се већ јавили, а број рањеника се повећавао. Реорганизоване су и комплетиране покретне болнице бригаде и одреда и снабдијевене најнужнијим санитарским материјалом и лијековима из Брчког и Бијељине. Заоштрена је превентива од пјегавца (лична хигијена, парење одијела итд.). Послије борбе на Малешевцима 6 тешких рањеника је базирано у село Доња Буковица. У многим селима у Семберији, посебно у Тр-

нови, почело се са изградњом база, по угледу на Сремце.

Интендантско обезбјеђење је такође, побољшано. У батаљонима су организоване покретне кухиње, ради припремања хране по четاما, а у бригади и одреду интендатуре, које су носиле резерве хране. Јединице су биле неовисне од терена и покретне тако да су се само изузетно храниле по селима. Посебна пажња посвећивана је Сремцима, који су се тек привикавали на оскудне услове живота у новој средини.

Оскудијевало се у одјећи, а нарочито у обући, па су организоване радионице у којима се, приликом сваког предах, кројила и шила одјећа од заплијењених ћебади и сличних материјала и израђивали опанци. Поред тога, народноослободилачки одбори су у многим селима организовали плетење џемпера, чарапа и других одјевних предмета.

Затишје је трајало око 15 дана, и за то вријеме разоружано је још око 250 четника. Почетком децембра стигли су курири из Шековића Борђо Симић и Рајко Мићић — Бирчанском одреду пријетио је напад јаче групе романијских четника. Због тога су се бригада и одред, пред предстојећи њемачки напад, оријентисали према гребену Мајевице, и, касније, према Бирчу.

Ф) ЊЕМАЧКА ОФАНЗИВА НА МАЈЕВИЦИ (14—20. децембра 1942. године)

Војна ситуација на Мајевици је потпуно измијењена за мјесец дана борби. Четничка Мајевичка бригада је разбијена, а усташко-домобранске јединице сагђеране у веће гарнизоне: Тузлу, Брчко, Бијељину, Зворник и Дапарде. Легијско-милицијске јединице су се ограничиле на чување својих села, у којима су ишчекивале даљи развој догађаја. Њемачка 718. дивизија, која је требало да контролише ситуацију у источној Босни, ангажована је у борбама код Јајца, Травника и у долини ријеке Босне, против 1. и 3. пролетерске дивизије и крајишких бригада и одреда. Локална офанзива, коју су подuzeле јединице 3. пјешадијске домо-

бранске дивизије заједно са четницима, крајем новембра, на простору између Тузле и Брчког, није дала никакве резултате.

Због тога је командант њемачких трупа у Хрватској, 10. децембра 1942. наредио да се изведе операција „Тузла II“, ради, уништења партизанских одреда јачине око 1000 људи, који се налазе у рејону Сава—Брчко—Дрина—Тузла—Зворник. Ради тога је формирана борбена група „Шушник“ под командом пуковника Шушника, команданта 738. гренадинског пука²³.

Група пуковника Шушника је располагала са 5 њемачких, 9 домобранских и два усташка батаљона, уз одговарајуће артиљеријске и друге јединице родова и служби. Имала је укупно око 16 батаљона, не рачунајући локалне снаге ДОМДО пуковније и спречанску четничку групу „војводе“ Ковачевића.

План је предвиђао да се ове снаге организују у шест група, да у концентричном наступању сатјерају партизана у рејон Прибој—Рожај—Теочак и да их ту разбију. Пошто је према њиховој процјени намјера партизана била да се пробију на запад, у правцу Лопара, или на југ према Цапардама, командант борбене групе је планирао да најприје образују запречну линију: на западу на путу Тузла—Челић, а на југу Тузла—Зворник, како би спријечио покушај пробоја из обруча. Зато је једна група, већ 14. децембра запосјела положаје на цести Тузла—Челић, а друга на цести Зворник—Тузла, са центром одбране око Цапарди. Остале снаге су тек 16. децембра почеле са концентричним наступањем са полазних положаја: ријеке Саве, ријеке Дрине и Зворника²⁴.

Њемачка команда је у свом плану зацртала шири фронт „чишћења“ Мајевице. Нијемци и усташе су привремено измјенили однос према мајевичким четници-

²³ Борбена група „Шушник“ је била слиједећег састава: 738. гренадирски пук 718. њемачке дивизије, 479. гренадирски пук 717. њемачке дивизије, 2. батаљон 737. гренадирског пука. 717. дивизије, 3. пук 2. домобранске дивизије, 6. и 8. пук 3. домобранске дивизије, 21. и 29. усташка бојна из 3. усташког здруга и локалне снаге милидије, Домдо пуковније и четници. (Зборник XII, књ. 2, док. бр. 206).

²⁴ Зборник XII, књ. 2, док. бр. 206.

ма, јер су пораз четника оцијенили као предају из симпатија према партизанима. Због тога су у свом чишћењу разоружали и четнике, с том разликом што су њих слали на рад у Њемачку, а партизане стријелили. Овакав однос према четницима су примијенили само на Мајевици, док су се према четничким групама у источној Босни и даље придржавали споразума о заједничкој сарадњи²⁵.

Штабови бригаде и одреда (Сремског и Мајевичког) су одлучили да се све наше снаге прикупе на простору Малешевци и да даље дејствују према развоју ситуације. С обзиром на тежак положај Бирчанског партизанског одреда, који је већ почетком децембра водио борбе са романијским и локалним четницима, донијета је одлука да се главнина снага оријентише према Бирчу, а да на Мајевици остане Мајевички партизански одред, који је већ био довољно јак да се могао одржати у борби са четничким остацима.

Подаци о којима се располагало, били су оскудни, о распореду њемачко-ушастих снага. Знало се о њиховом прикупљању у Челићу, Брчком, Бијељини и Тузли, а о снагама у рејону Зворник и Сапна није било података, што је, поред осталог, утјецало да се оријентација снага усмјери према томе крају.

Ток дејстава је био слиједећи:

Петнаестог децембра су њемачке снаге, са полазних положаја Босанска Рача и Бијељина, наступале без борбе према селу Батковић и Трнова.

Шеснаестог децембра је јака њемачка група продужила наступање кроз села Горње и Доње Црњелово и Грета, гдје је разоружала десетак четника и попалила неколико кућа партизанских породица. Двије групе у наступању из Горње Тузле и Челића према Прибоју и Вуковацима сукобиле су се са једним партизанским батаљоном. Непријатељ се повукао оставивши једног мртвог официра и три рањена војника. Остале његове снаге наступале су опрезно и стигле на линију Ко-

²⁵ Затегнутост између четника и Нијемаца била је привремена. Радивоје Керовић, једини од утјецајних четника који је још остао на Мајевици, већ је у јануару 1943. продужио споразум са Нијемцима о међусобној сарадњи.

рај—Забрђе—Доња Трнова. Тога дана све снаге бригаде и одреда пребачене су на просторију Обршине, Романи, Рожај. Оне су припремале напад на Сапну, јер још до тада није било података да се на том простору налазе јаке њемачко-усташке снаге.

Седамнаестог децембра је непријатељ наставио наступање из Челића и Кораја према Растошници и из Горње Тузле, грebenом Мајевице, према Столицама (к. 915), а два усташка батаљона су из Сапне наступала цестом према Растошници и вршила јак притисак на партизане око села Рожај. Њемачки батаљони из Босанске Раче и Бијељине ушли су тога дана у село Доња Трнова и попалили га.

Тако су се бригада и одред 17. децембра прикупили на прилично уском простору око села Рожањ и Романи, а према њима су наступале њемачко-усташке снаге са три правца. Од намјераваног напада на Сапну се одустало. Донијета је одлука да се у току 17. децембра одрже природно јаки положаји на Јелици и око села Рожај и слиједеће ноћи са свим снагама изврши пробој на југ, преко цесте Тузла—Зворник, у Бирач. Први батаљон бригаде је благовремено запосјео грeben Мајевице, положаје Столица и Јелица, и цијелог дана водио борбу са непријатељем који је наступао од Горње Тузле. Иако је његов притисак био доста упоран, батаљон је одржао своје положаје и на тај начин омогућио да се остале снаге углавном без борбе, припреме за покрет према донесеној одлуци.

Други и 4. батаљон бригаде сачекали су, а затим напали на усташки батаљон који је наступао цестом од Сапне према селима Растошница и Рожањ. Митраљеска чета пратећег батаљона је у овој борби одиграла значајну улогу. Као подршку усташком батаљону, кретала се, потоком који води од Рожања према Растошници, њемачка батерија брдских топова. Митраљесци су добро маскирани, пропустили колону на блиско одстојање, и унакрсном ватром је, практично, разбили — билиштили. Услиједио је напад на усташки батаљон који се безглаво повукао према Сапни. У тим борбама су непријатељу нанијети прилични губици. Но, оставље-

ни топови и опрема нису могли бити извучени, с обзиром да је требало кренути на нови задатак и извући се из окружења које је већ било уочљиво. Овом борбом у распореду непријатеља је створена бреша, кроз коју су у току ноћи прошли бригада и Мајевички одред према Великом бријегу и Цапардама.

Губици непријатеља (усташа и Нијемаца) процијењени су на преко 20 мртвих, а партизани су имали 5 мртвих и 8 рањених. Заплијењена су 2 пушкомитраље-за, десетак пушака и неколико сандука муниције.

Нијемци и усташе су, огорчени због неуспјеха, слиједећих дана попалили село Рожањ, и убили у селима Лопаре, Вукосавци, Рожањ и Прибој преко 250 људи.

Мрак је прекинуо борбе вођене преко цијелог дана и омогућио батаљонима бригаде и Мајевичког одреда да се прикупе на Рожајској коси. Сремски одред је изгубио везу (што је утврђено тек у зору 18. децембра) и остао код Рожња. Колона дуга неколико километара кренула је са Рожањске косе, преко села Мећећа и Горња Баљковица, према цести Тузла—Зворник. Напорни марш, по хладној зимској киши и блатњавим путевима, трајао је цијелу ноћ, и тек сјутрадан, у зору, чело колоне је стигло до Великог бријега (к. 568), на неколико километара од цесте. Из података, које су прикупили обавјештајци у току марша, видјело се да је непријатељ запосјео цесту и да ће наше јединице по дану морати да се пробијају преко ње.

Са Великог бријега као на длану, видјела се, читава долина Спрече. Око цесте су се уочавала непријатељева упоришта Цапарде, Шарци и Косовача, али се према кретању војника у упориштима није могао добити утисак да непријатељ зна о нашем присуству у својој непосредној близини. План преласка преко цесте био је сљедећи:

— десна колона — 1, 4. и 5. батаљон — напада на упориште Шарци, у којем се налазила једна сатнија домобрана, и обезбјеђује од правца Тузле;

средња колона — Мајевички партизански одред — изводи демонстративни напад на Цапарде и по заузимању упоришта Шарци прелази цесту;

лијева колона — 2. и 3. батаљон — напада упоришта између Цапарда и Глумина (Кусоње, Косовача и Марјаново брдо) и прелази цесту.

Колоне су одмах кренуле на извршење својих задатака. Непријатељ је у поменутих упориштима имао нешто више од једне бојне домобрана, појачале легијом и четницима, и био је потпуно изненађен. Од заробљеника се дознало да је његова команда имала податке о томе да се партизани налазе у обручу код села Рожањ и да уопште није претпостављала да би за једну ноћ могли да стигну до цесте.

Борбе за прелазак преко цесте нису биле тешке. Први батаљон је изненадио домобранску сатнију у упоришту Шарци, на јуриш га заузео и заробио цијелу посаду од 60 домобрана са наоружањем. Мајевички одред је заузео Хајвазе и подишао самим Цапардама. Непријатељ се, угрожен, оријентисао на самоодбрану и није могао да пружи никакву подршку својим дијеловима, такође угроженим, у околним упориштима. Главнина бригаде са болницом и комором, одмах по заузимању упоришта Шарци, несметано је прешла цесту. Лијева колона је напала на Косовачу и Кусоње, гдје су се бранили домобрани и спречански четници, на јуриш заузела та два упоришта и продужила према Бирчу. Колона је заробила десетак домобрана и неколико четника.

Већ око подне главнина је прешла цесту, а Мајевички одред је водио борбе за саме Цапарде, које су се могле заузети да је било садејства са бригадним батаљонима. Како то није био основни задатак, одреду је наређено да се повуче преко цесте.

Укупни губици нанесени непријатељу били су: 2 мртва, 7 рањених и 78 заробљених војника (без четника), а заплијењено је: 11 пушкомитраљеза, око 90 пушака, 10 сандука муниције и друга опрема. Заробљени домобрани су пуштени кућама. Сопствени губици били су: 4 мртва и 3 рањена (највише губитака имао је Мајевички одред).²⁶

²⁶ Зборник IV, књ. 11, док. бр. 140.

Офанзива неиријатеља на Мајевици завршила се за њега без већих резултата. Разоружано је и одведено на рад у Њемачку око стотину четника, који су сачекивали Нијемце и нудили им своје услуге у борби против партизана. По семберијским селима попаљено је нешто кућа, затим села Доња Трнова и Рожај; убијено је 250 људи, а Мајевица је привремено напуштена од наших јединица, изузев мањих дијелова за заштиту теренских радника.

Из оперативног дневника 3. домобранске пјешадијске дивизије навешћемо два пасуса која се односе на ову офанзиву. Први је уводни дио дневника:

„Под заповједништвом Нијемаца подузет је подухват ради чишћења Мајевице од партизана (јачине око 2.500 људи) и разних одметничких-пљачкашких скупина. У овом подухвату судјеловале су њемачке, домобранске и усташке постојбе. Подхват је отпочео 15. XII са снагама, које су биле груписане на исходним положајима у виду једног обруча...”

На крају операцијског дневника генерал Изер, командант 3. домобранске пјешадијске дивизије, приказује сувопарно и лаконски пораз својих јединица код Цапарда:

„...Група д). Скупина партизана јачине 2.000 људи, напале су на наше поставе око с. Цапарде као и само упориште Цапарде са тежиштем да се пробију на југ. Због велике надмоћности партизанима је успјело, да се пробију и заузму наше поставе Хајвази (ист. с. Цапарда)—Пашин пут—Марјаново Брдо и да се са главним снагама пребаце преко Спрече на југ у правцу Метковца и даље за Шековиће. Властити губици 2 мртва, 7 рањених и 78 домобрана разоружани и пуштени.”²⁷

Милош Зекић, који се као командант Фрушкогорског батаљона Сремског одреда налазио са одредом, причао је слиједеће о борбама које су вођене 18. децембра на Рожањској коси и Јелици: „Седамнаестог децембра послије подне Одред се налазио око села Завршје (3 км. од с. Рожањ). Од Штаба Бригаде је добио обавјештење да падом мрака дође на мјесто на Рожањ-

²⁷ Архив VII, к. 54, рег. бр. 22/1—3.

ској Коси, одатле да крене према Цапардама. Међутим, Одред је у току покрета набасао на непријатеља код с. Рожањ и у борби изгубио оријентацију, па је на зборно мјесто стигао са закашњењем, када је Бригада већ кренула према Цапардама. По мрклој ноћи и густој шуми било је бесциљно трагати за Бригадом, па је штаб Одрода одлучио да преноћи на Рожањској коси и сјутрадан продужи покрет. Како је одред остао без домаћих водича, није смио да у току ноћи настави покрет, па је то био један од разлога да штаб донесе такву одлуку. Сјутрадан, непријатељ је већ у раним јутарњим часовима напао на Рожањску косу па се одред под борбом повлачио према Јелици. Цео дан вођене су јаке борбе са усташама, које су пошто-пото настојале да заузму Јелицу. Усташе су вршиле неколико јуриша, али су их храбри Сремци сваки пут враћали. Касно послје подне, пошто је претрпио приличне губитке непријатељ се повукао. Падом мрака Одред је продужио покрет преко с. Јајићи према цести Тузла—Зворник, коју је прешао у зору 19. децембра, између Мемиха и Прњавора и кренуо у правцу Осмака према Шековићима. Прњаворска легија је покушала да препријечи пут али су је Сремци брзо савладали. У овим борбама на Јелици и Рожањској коси погинули су између осталих и другови: Живко Џакула-Плави и Миљенко Веркић, оба четни руководиоци, као и Стеван Новић и Суљо Јахић. Усташе су имале приличне губитке, преко 20 избачених из строја. Сремци су се добро снашли на овом пошумљеном и брдовитом терену и захваљујући јунаштву бораца и старјешина, успјели да се пробију из обруча на Рожањској коси и Јелици".

У извјештају команданта њемачких трупа у Хрватској, од 28. децембра 1942., нешто другачије су оцјењени резултати операције „Тузла II". У њему се каже да је планом било предвиђено да се окружење заврши 17. децембра, али је планирани ток доведен у питање због партизанског напада са линије Вукмир—Столице (јужно од Рожња), због којег усташки батаљон није извршио задатак окружења. Пошто је командант усташког батаљона потпуно затајио, омогућено је формира-

Ње бреше широке 3 км, кроз коју се ноћу 17/18. децембра пробило на југ 600 партизана.²⁸

Непријатељу је у овој офанзиви једино пошло за руком да Мајевица, за кратко вријеме, остане без партизанских јединица.

Тако је завршен период борби на Мајевици, који је трајао 44 дана. За то вријеме постигнути су значајни војнички и политички успјеси. Заробљено је или разоружано преко 1200 четника, а око 200 је прешло у партизанске редове. Истовремено је заробљено и око 280 припадника домобранских и легијско-милицијских јединица. Четнички покрет на Мајевици је претрпио велике губитке, а отпочео је процес диференцијације, па су, постепено, многи заведени приступали у редове НОП-а.

Обновљена је народна власт. Народноослободилачки одбори су легализовани и било их је много новоизабраних, а формиране су и команде мјеста са партизанским стражама. Партизанске снаге су ојачале: 6. бригада је нарасла на око 900, Сремски одред на преко 500, а Мајевички на око 400 бораца, наоружаних солидним наоружањем. Значи, било је око 1800 бораца (без Бирчанског одреда) уз многе десетине у партизанским стражама.

Треба истаћи и успјешан рад партијских организација на терену, које су у уској сарадњи са руководиоцима из ПК КПЈ, штабовима бригаде и одреда, успјеле да за веома кратко вријеме учврсте утјецај НОП-а и организују и ојачају нову народну власт. Формиран је Обласни комитет Партије за источну Босну, а окружни, срески и мјесни комитети Партије су консолидовани.

Бригада и одред су за ово вријеме стекли нова борбена искуства. Повратило се самопоуздање и увјерење да се и у условима одвојености од главних снага може успјешно водити борба, не само против четника већ и против свих осталих непријатељевих групација. Борци из Срема су својом борбеношћу и људским односом

²⁸ Зборник ХП, књ. 2, док. бр. 206.

према народу задобили повјерење и љубав становништва, што је допринијело да се, иако ван свог ужег завичаја, осјећају као код своје куће. За непуних пет мјесеци Сремци су, баш на тлу Мајевице, формирали своје прве ударне јединице — Војвођанске бригаде.

5. БИРАЧ И РОМАНИЈА

а) ДОЛАЗАК БРИГАДЕ, СРЕМСКОГ И МАЈЕВИЧКОГ ОДРЕДА

По Бирчу је од почетка децембра харало око 1000 четника кладањске, власеничке и сарајевске бригаде. Они су опљачкали многа бирчанска села, а нарочито Шековиће и Брајинце. Запалили су неколико кућа и побили преко 30 становника. Малобројни Бирчански одред се, уз подршку народа, храбро одупирао, али је услијед надмоћности четника био присиљен да се повуче у планинске предјеле Бирча. У оваквој ситуацији бригада је стигла у Шековиће у прави час.

Долазак бригаде и одреда је омогућио да се Бирчански одред прикупи, четници нападну и, уз губитке, присиле на повлачење. Умјесто да крену према Мајевици, четничке бригаде — власеничка и кладањска — су разбијене, а сарајевска је побјегла на Романију. У овим борбама је убијено и неколико четничких команданата, а десетине бораца су из четничких редова приступиле у Бирчански одред.

Народ Шековића, Брајинаца и околних села је био јединствен. Младо и старо, мушко и женско, дигло се у неравну борбу против четника, који иако их је било неколико пута више, нису могли да загосподаре Бирчом и продуже према Мајевици, већ су се изнурени, а потом разбијени у петнаестодневним борбама, морали повући одакле су и дошли.

Бригада је стигла у Шековиће 19. децембра. Дочек је био веома топао и дирљив. Прошло је три мјесеца од дана када је са Бунарића и Бишине кренуло за Мајевицу 600 бораца пролетера, слабо наоружаних и обу-

чених. Они су тада мапуштали овај дјелић слободне територије и кренули у друге крајеве, гдје је требало поново разбуктати и ширити пламен борбе који се био привремено угасио четничком издајом. Сада се бригада опет вратила у крај у коме је у најтежим часовима имала своје упориште и ослонац. Вратила се часно, обавивши велики задатак, много већа и јача него што је била. То више није била јединица која је у својим покретима заобилазила непријатељева упоришта, већ јединица чије су се колоне широко кретале и у покрету обухватале противничка утврђења ослобађајући их па су на њих непријатељи морали озбиљно да рачунају, а народи источне Босне могли су имати пуно повјерење у њу да ће их штитити од терора окупатора и домаћих издајника.

На свим путевима и раскрсницама, куда су пролазиле колоне, излазио је народ да дочека оригаду. Брајиначка и шековићка села и засеоци, који су до јуче били пусти и ћутљиви, и кроз које су крстарили четничке патроле, сада су оживјели. Све је било на ногама. У сусрет јој је ишла омладина, пионири и мајке са малом дјецом на рукама. Са свих страна чуло се „наша бригада!“ „наша Шеста!“

Сви борци и руководиоци били су узбуђени, јер су видјели да их овај народ заиста воли. Сваки је осјећао ону несаломљиву снагу која извире само из овако дубоке повезаности и љубави са народом.

Бригада се размјестила у селима Подцрквина и Рудиште, а Мајевички одред у селима Шековићи и Супчани. Покрајински комитет и штаб бригаде смјестили су се у Шековићима (шумарева кућа).

Сремски одред је тога дана прешао цесту Тузла—Зворник и размјестио се на просторији Подборогово, Шехердик и Пантелић.

Неуспјех четника у Бирчу требало је искористити да се војнички разбије романијски четнички корпус и ојача утјецај НОП-а у том крају. На Романији (Гласинац) налазио се обновљени Романијски одред, који је због тешких услова, дјеловао по групама. Требало је и њему пружити моралну помоћ и политичку и војничку подршку. Према одлуци Покрајинског комитета, овај

задатак је припао 6. бригади. Долазак бригаде на Романију требало је искористити и за успостављање веза са Сарајевом и, преко њега, са Врховним штабом.

Мајевички и Сремски одред остали су на Бирчу, с тим да се првом повољном приликом врате на Мајевицу.

• 6) НА РОМАНИЈИ

Романијом се у току НОБ-а називао крај ограничен слиједећим линијама: са југа ријеком Миљацком, Сарајевом и Семизовцем; са запада: Средњем и Оловом, са сјевера, ријеком Кривајом и Хан Пијеском, а са истока цестом Власеница—Соколац—Црвене Стијене—Пале. У ширем смислу под Романијом се називао крај и између ријека Праче и Дрине и Жеп-планине (рогачички дио вишеградског и соколачког среза). Крај између ријеке Праче, Соколца, Деветак планине и Рогатице познат је под именом Гласинац.

Романија је добила име по највишем истоименом планинском масиву (1341 м). Цијели овај крај је планински, пошумљен и слабо комуникативан. Цесте Власеница—Соколац—Сарајево, Соколац—Рогатица—Вишеград и шумска пруга Хан Пијесак—Завидовићи биле су једине саобраћајне везе на читавом подручје. Огромни шумски комплекси око ријеке Криваје, Деветак и планине Романије представљали су неисцрпно богатство у дрвету. Нијемци су на све могуће начине настојали да себи осигурају услове за експлоатацију шума, па су шумске манипулације и стругаре чувале непријатељеве посаде.

Романија је непосредно штитила Сарајево, центар Босне и Херцеговине, у коме су Нијемци и „НДХ“ држали јак гарнизон. Она је за „НДХ“ била гранична област према Недићевој Србији, па су око ње била стална трвења, како између Нијемаца и Италијана тако и између Павелића, Михаиловића и Недића. Зато су Нијемци, усташе и четници посвећивали томе крају нарочиту пажњу и настојали свим политичким и војничким средствима да сачувају и учврсте свој утјецај.

У прољеће 1942. четнички команданти Саво Дерикона, Радивоје Косорић и други закључили су са „НДХ” споразуме о заједничкој борби против НОП-а. У љето 1942. у овај крај су дошли мајори Петар Бачевић и Захарија Остојић. Они су, у улози истуреног дијела врховне четничке команде, реорганизовали четничке јединице у источној Босни и Херцеговини. Формиран је Романијски четнички корпус са 5 бригада: 1. и 2. сарајевска, Рогатичка, Калиновичка и Власеничка. Постављени су команданти срезова, општина, села и жандармерије и остали органи власти на основама бивше југословенске организације. Бројно стање је износило 4800 наоружаних људи, а командант корпуса је био капетан Милорад Момчиловић.

Међу руководством су постојала трвења, углавном око подјеле власти. Но, у борбама против партизана били су много јединственији него на Мајевици. Од укупног броја, од скоро 5000, увијек се могло прикупити 2—3000 за борбу спремних људи, док се остатак водио више на папиру, или је био везан за своја села.

Романијски четнички одред је имао добре везе са околним четничким корпусима: Дринским, Зеничким и четницима у западној Србији. Помоћ коју је добијао од Нијемаца, тзв. НДХ и разних петоколонаша из Сарајева омогућила му је да дође до оружја, муниције и остале опреме. На Романији, као и у другим крајевима источне Босне, четнички команданти и командири су били господари на својој територији, на којој су успоставили стару југословенску власт, немилосрдно убијали све припаднике и симпатизере НОП-а,²⁹ добро

²⁹ О злочиначкој дјелатности четника, а нарочито команданата и других официра из овог корпуса, има доста докумената. Овде цитирамо само наредбу команданта Романијског четничког корпуса од 16. децембра 1942. године:

„Свим командантима и командирима да у будуће поступају овако:

1) ако само један четник погине од комуниста, ма у ком селу, сво становништво тога села има да се стријеља и село спали до темеља,

2) ако се утврди да је у некој кући боравио ма и један комуниста, а да о томе и није извјестио најближе четничке власти сва чељад из те куће да се стријељају, а кућа запали.

живјели, трговали и чекали вријеме када ће доћи до рестаурације старе монархистичке Југославије.

Па ни овако окрутне мјере нису могле заплашити становнике романијских села на Гласинцу, око Рогатице, Пала Црне Ријеке и многих других. И поред такве четничке надмоћности, страховладе и терора, у овим крајевима се одржао Романијски партизански одред. Он је дјеловао по групама, и успио је не само да се одржи већ и да изводи мање оружане акције.

Покрет на Романију извршен је 27. децембра 1942. године. Због великог снијега, и завејаних планинских путева био је врло напоран, али су га борци лако поднијели. Крајем првог дана бригада је стигла на планину Јавор, у села Понијерка и Рјечица. Даље је кренула у двије колоне: у десној 2, 3. и 5. батаљон, правцем Жеравице—Рубинићи—Драпнићи—Мангурићи—Жунови, а у лијевој 1. и 4. батаљон, правцем: Жеравица—Г. Бабине—Крушевци—Јабука. Већину села, кроз која су колоне пролазиле, биле су попалиликладањске легије, усташе и домаћи четници. Понегдје је остала по која штала или на брзу руку, на згаришту, подигнута бајта, у којој су у најпримитивнијим условима становали преживјели становници, махом старци и жене, који нису могли, или хтјели, да напусте своја огњишта и побјегну родбини или пријатељима у оближња мјеста. Снијег је падао преко цијелог дана, и колоне су се с муком пробијале напријед. Десна колона је уз пут, код села Мангурићи, наишла на четнике, који су се на прве пуцњеve повукли и нестали у шумама. У сам мрак, стигла је у села Жунови и Медојевићи, гдје је заноћила. Лијева колона није нигдје наишла на четнички отпор и заноћила је у селу Јабука.

При преласку жељезничке пруге, код села Жеравице, засједа је преврнула жељезничку композицију, уништила локомотиву и вагоне и запалила грађу у вагонима. У борби је заробљена војничка пратња са неколико домобрана и заробљено нешто оружја.

3) ко год буде одржавао везу са комунистима или их потиомаже, да се одмах стријеља и кућа запали".

(Архив VII Елаборат о војној организацији ДМ, II дио).

Подаци о четницима, њиховој снази и распореду били су врло оскудни. Народ је био заплашен четничким терором, па, и поред симпатија према НОП-у, није смио да пружа такве услуге јединицама НОВ и ПОЈ.

У селима Жунови и Јабуци добијени су подаци да се штаб четничког корпуса налази у селу Поратак, један четнички батаљон у селу Костреша, а остали расту-рени по селима широм читаве Романије. С обзиром да су четници имали добро организовану обавјештајну службу, било је тешко по дану постићи изненађење. Штаб бригаде је стога одлучио да исте ноћи колоне продуже покрет, да десна сјутрадан у зору нападне штаб четничког корпуса у селу Поратак, а лијева четнички батаљон у селу Костреша, и да се по извршеном задатку прикупе у селу Калаузовићи.

Око пола ноћи, по јаком мразу, колоне су кренуле на извршавање задатака. За вријеме покрета до одређених циљева нису наишле на четнике. Десна колона је у зору опколила село Поратак, у коме је наишла на слаб отпор, јер је четнички штаб један сат раније побјегао према Раковој Нози, оставивши архиву и нешто хране. Лијева колона је, такође, наишла на слабији отпор код села Костреша. Било је јасно да четници избјегавају борбу и да се склањају у њима добро познате шуме и јаруге, одакле су из засједа нападали партизанске курире и мања одјељења упућивана на разне самосталне задатке.

Први јачи напад четници су извели 29. децембра прије подне, на батаљоне десне колоне у селу Поратак. Послије четворочасовне борбе четници су се разбијени склонили по околним шумама. Истог дана, послје подне, бригада се прикупила у Калаузовиће. Штаб је расправљао о даљем правцу покрета. Четницима није нанијет озбиљан ударац, јер нису прихватили борбу, па су се повлачили према планини Озрен, селима Висовица и Средње, и у успутне пгуме само њима добро познате. Одлучено је да бригада запосједне поменута села и у њима онемогући боравак четницима, и да их на тај начин примора на борбу. Из села Висовица, које се налази 4—5 часова хода до Сарајева, требало је успо-

ставити везу са иартијском организацијом у граду, а преко ње и са Врховним штабом.

Бригада је 30. децембра из Калаузовића кренула према селима Висовица и Средње. У подножју Озрена, док су се колоне кретале кроз дубоки снијег и густу јелову шуму, четници су извршили напад на 3. батаљон. Послије краће борбе су разбијени и растурени по шумама око села Шићи, одакле су стално пушкарали и ометали покрет колоне. Мање чарке трајале су преко цијелог дана, јер су четници, растурени по групама, пратили нашу колону и стално припуцавали на њу. Тек касно послје подне, по снијечној вејавици, бригада је стигла и размјестила се у селима Висовица и Стублине, а један батаљон изнад села Средње. Под утјецајем четничке пропаганде становништво ових села је напустило своје домове и тек сјутрадан се дио вратио, када се увјерио да партизани нису ти који „пале и кољу све што стигну“.

У четничком препадy код села Шићи погинули су: Пајо Марковић из Чачка, борац 1. пролетерске бригаде, који је отсјечен од своје јединице ушао у састав ударне чете у Шековићима; Душан Пиваш из Санског Моста; Панто Пантић из Магнојевича — Бијељина и болничарка Љубинка Пајић из Власенице, члан СКОЈ-а, 19-годишња омладинка која је погинула покушавајући да превије смртоносне ране палим друговима. По расту малена, вижљаста и враголаста била је мезимче батаљона. Видећи да је тешко рањена од четничког метка, борци су озлојеђени без команде насрнули на четничку засједу, просто је збрисали и тако освјетили губитак вољене и пожртвоване Љубинке.

Близина Сарајева узбудљиво је дјеловала на све борце, нарочито на оне из 1. батаљона, јер су им успомене из првих дана устанка биле везане баш за овај крај. Успостављање веза са појединцима — нашим активистима било је веома тешко, јер су се, заплашени четничким терором, повукли у дубоку илегалност. Напокон, успостављена је веза са овим храбрим друговима-теренцима, и преко њих и веза са партијском организацијом у Сарајеву. Већ 1. јануара из Сарајева је стигао курир који је донио извјештај од Авде Хуме о

ситуацији у граду. Она је била доста сложена, јер је провала у партијској организацији отежавала њен рад.³⁰

Тридесет и првог децембра 1942. и на Нову 1943. годину вођене су борбе са четницима око ових села. У тим борбама су четници примјењивали типично партизанску тактику. Нису прихватили оштрије борбе и сваки пут су се повлачили да би поново напали на другом мјесту. Уз то су умјешно користили висок снијег и боље познавање терена. Муниција је трошена, а кроз борбе није занављана; губици су се повећавали, само за последња три дана бригада је имала 9 мртвих и 12 рањених бораца. И повелика болница је постала проблем, јер је отежавала покретљивост, а један батаљон је био стално ангажован за њено обезбјеђење и ношење тешких рањеника. Даљи боравак у овим планинским крајевима је стално смањивао борбену способност бригаде, па је она- 2. јануара 1943., напустила Висовицу, и преко села Калаузовића кренула у рејон села Каљина и Јабука, гдје је стигла 4. јануара.

Са бригадом се налазио и њен Четврти — Посавски батаљон. Његови храбри борци су се суочили са необично суровим условима живота у борби по врлет-

³⁰ Авдо Хумо је крајем јула 1942. из Шековића кренуо са неколико другова по партијском задатку у Сарајево. У току августа и септембра упућено је још неколико другова, који су у току љета и јесени успјели да у Сарајеву учврсте и прошире рад партијске организације, успоставе сигурне везе са Врховним штабом и Централним комитетом као и са организацијама у многим градовима БиХ и Загребом. У јеку пуне активности, Гестапо и усташе су успјели да преко неких ухапшених партијских радника изврше провалу. То се десило новембра 1942. године Рад организације је паралисан. Многа партијски радници су морали напустити Сарајево, а други су похапшени и стријељани. Централни комитет КПЈ је наложио да у Сарајево крене Угљеша Даниловић. Он је са Дервишем Нумићем почетком марта 1943. кренуо са Гласинца у Сарајево. Код села Кусаче, налетјели су на четничку засједу. Нумић је рањен себи одузео живот, а Даниловић је успио да се спаси. Ситуација у Сарајеву је срећена и нормализована у прољеће 1943. године.

(Авдо Хумо: Године искушења и подвига, Вук Караџић, Београд 1977).

ној и снијегом покривеној Романији, али су све то подносили са зачуђујућом издржљивошћу и упорношћу. Требало се борити са зимом и снијегом и сналазити у непознатим планинским предјелима са густим шумама и четничким препадима и засједама. Услови исхране су били, такође, тешки. На кукурузни, а овдје више зобни хљеб, требало се навикавати. Поред тога, и пјегавац је почео да коси, а отпорност Сремаца на ту опаку болест била је слабија него код домаћих људи. Иако је штаб бригаде о свему овоме водио рачуна и батаљон, најчешће, распоређивао као резерву, он је у овом походу претрпио највеће губитке. Због тога су многи борци овог батаљона Романију, понос устаничких дана, запамтили са мало лијепих успомена.

На Висовици се бригади прикључио и Гласиначки батаљон Романијског партизанског одреда. Наиме, прије покрета бригаде из Шековића на Романију, на Гласинац је отишао Угљеша Даниловић. Он се повезао са штабом Романијског одреда и наредио да се прикупе борци који су дјеловали одвојено, по групама. Формиран је батаљон од двије чете јачине око 100 бораца, док остале групе нису стигле на зборно мјесто. Тако се батаљон, са руководством штаба одреда (Томо Букић, Грујо Новаковић и Саво Прећа), прикључио бригади, за коју је то било знатно појачање, јер су у батаљону били борци из ових крајева, који су веома добро познавали прилике на Романији.

До доласку бригаде у села Каљина и Јабука, четници су концентрисали своје снаге, око 1500 људи, у оближњем селу Ракова Нога. Око подне, 4. јануара, извршили су жесток напад на батаљоне бригаде у селу Каљини. У почетку су имали успјеха, јер су успјели да их потисну према селу Јабуци. Противнападом батаљона из резерве, подржаваним ватром бацача и митраље за четници су разбијени и натјерани у бјекство. За бригаду је то била Пирова побједа. У борби је погинуло 9, а рањено 20 бораца. Муниција се стално трошила, а није занављана, те су даље борбе биле без изгледа на успјешаи завршетак. Зато је одлучено да бригада напусти ова села и да се пребаци на простор Гласинца. Послије напорног марша, са болницом у којој је било

око 40 рањеника, од којих шест на носилима и већи број тифусара, бригада је 5. јануара стигла у село Соколовићи.

Брзо је успостављена веза са партијским радницима на терену. Из њиховог излагања видјело се да су пропаганда и четнички терор и овдје учинили своје. Бригада је стигла у прави час, па се интензивним политичким радом становништво, ипак, брзо ослободило страха од четника. Мање четничке групе су похватане, а друге су побјегле према Соколцу и Рогатици, ближе усташким гарнизонима.

Велики снијег и сталне међаве отежавали су извођење акција. Ипак, 3. батаљон је 7. јануара заузео жандармеријску станицу Жљебове, заробио 6 жандарма и заплијенио нешто оружја и неколико сандука муниције.

Хране је понестајало, а гласничка села, раније опустошена и попаљена од усташа и Нијемаца, тешко су исхрањивала бригаду. Епидемија тифуса се ширила, па је борбена снага сваким даном била мања. Због тога је донијета одлука за повратак у Шековиће.

Марш је извршен 12. јануара 1943., по јакој вијавици, дубоком снијегу и хладноћи од —20 степени. Послије двадесетчасовног исцрпљујућег кретања, поред усташког упоришта у Хан Краму, Височника и Берковине, бригада је сјутрадан, око подне, стигла на Јавор и размјестила се у селима: Нерићи, Подбуковик, Рјечица и Понијерка. Иако је марш био напоран, борци су га, нарочито рањеници и болесници, јуначки издржали. Послије једнодневног одмора бригада је продужила за Шековиће.

Двадесетодневни боравак на Романији је показао да су биле прецијењене могућности разбијања четника и стварања услова за мобилизацију нових бораца. Четници су примењивали у борбама ефикасну тактику. Наши активисти и симпатизери, који су у већем броју остали у прољеће 1942. године у овом крају, побијени су, или су се морали склонити од четничке каме. Све ове околности су, уз велики снијег и епидемију тифуса, представљале озбиљну препреку за вођење успјешних борби. То је доприњело да се постигну доста скро-

мни резултати. У овим борбама је избачено из строја око стотину бораца (погинулих, рањених и обољелих од тифуса), што је умањило борбену способност бригаде.

Боравак на Романији је имао и добрих страна: разбијена је фама коју су ширили четници да партизани на Романију не могу продријети, а четницима су нанијети и прилични губици, растушено је неколико четничких штабова, поремећена њихова организација, а симпатизери НОП-а су се увјерили да партизанске јединице јачају и да су у стању да воде успјешне борбе против окупатора и свих његових помагача. Кратак боравак на Гласинцу повратио је становништву тога краја повјерење у НОП. Гласиначки батаљон је у току боравка бригаде на Гласинцу попуњен са тридесетак нових бораца. Он је, такође, кренуо са бригадом, за Шеговиће. На Гласинцу и у рогатичком крају остали су гучевска чета, групе бораца око Мује Хоџића и Николе Продановића и другови из партијских теренских организација.

ц) НАПАД НА ДОМОБРАНСКО УПОРИШТЕ ЦАПАРДЕ — ПОВРАТАК СРЕМСКОГ И МАЈЕВИЧКОГ ОДРЕДА НА МАЈЕВИЦУ

Ситуација је у Бирчу остала непромијењена за вријеме боравка бригаде на Романији. Сремски, Мајевички и Бирчански одред су се организационо средили и водили су са доста успјеха борбе против околних четничких група. Разоружан је четнички батаљон Цвијана Томића у селу Матијевићи и Ступари и неколико четничких група у долини ријеке Спрече. Нарочито је била успјешна акција у долини ријеке Спрече, у којој је Фрушкогорски батаљон разоружао 108 четника. Велики снијег и јака зима смањили су активност одреда против окупаторових посада око цесте Тузла—Зворник.

Епидемија пјегавог тифуса захватила је све јединице. Први случајеви појавили су се још у децембру на Мајевци. Стални покрети, недовољно ефикасне епидемиолошке мјере, као и тешки услови за њихово предузимање, омогућили су да болест прерасте у епидемију,

која је највише захватила борце Сремског одреда и 4. батаљона бригаде. Болница у Шековићима (у манастиру Ловница) убрзо није могла да прими све болеснике, па су они смјештани по свим засецима Шековића. Иако је пјегавац био лакше форме, умрло је око 40 бораца а, већи број је био избачен из борбеног строја бар мјесец дана, па је тако умањена борбена снага јединица. Према приближним подацима, број обољелих се кретао преко 200, не рачунајући Бирчански одред, чији су се борци лијечили код својих кућа. Епидемија је почела да јењава првом половином фебруара. Зањено сузбијање веома су заслужни др Драган Јовановић и др Роза Папо, тада једини љекари у јединицама, који су се такође разбољели од тифуса, а посебно пожртоване болничарке.

О повећој болници бринула је Ханика Алтарац Вуја, текстилна радница из Сарајева. Она је септембра 1941. завршила на Романији краћи санитетски курс код Руже Ољаче. Увијек весела и насмијана, зрачила је оптимизмом, а бригом је плијенила рањенике и болеснике. У Шековићима је, у жеку епидемије, требало обавити сложу хирушку операцију, ампутирање руке тешко рањеном борцу. Вуја је смирено, уз упутства која јој је давао Др. Јовановић, који је лежао под високом температуром, обавила успјешно ампутацију и рањени борац је спасен.

Половином јануара зима је попустила и било је омогућено извођење акција већих размјера. Узнемиреност код непријатеља се повећавала, јер су се Сремски и Мајевички одред иако налазили у Спречи и тамо разоружавали четнике, и легионаре угрожавајући упоришта Цапарде и Осмаке.

У том периоду су почеле припреме за напад на главно непријатељево упориште у долини ријеке Спрече, Цапарде, и на упоришта Рудник, Осмаци, Мемии, и Булатовци. За овај напад су одређене све снаге, с тим да после акције Сремски и Мајевички одред продуже на Мајевицу.

Село Цапарде, од двадесетак кућа, налази се на средокраћу између Тузле и Зворника. У селу су се налазиле непријатељеве снаге од једног до два батаљона

пјешадије и дивизиона артиљерије. Села око Цапарда: Рудник, Кусоње, Булатовци, Осмаци, Хајвази, Мемићи и Прњавор, такође посједнута, чинила су повезан одбрамбени систем са центром у Цапардама, и осигуравала саобраћај на најугроженијем дијелу важне комуникације Тузла-Зворник. У то вријеме су се у Цапардама и околним упориштима налазиле слиједеће непријатељеве снаге: 5. бојна 3. пјешачке пуковније, 9. и 10. бојна 8. пјешачке пуковније, око 100 легионара и око 450 четника Душана Ковачевића, укупно око 2000 људи са 2 батерије хаубица 105 мм. Четници су се налазили распоређени у селима Кусоње, Рудник и Матковац и били предстража посади у Цапардама.

За напад на Цапарде и околне положаје одређени су 1. 2. и Гласиначки батаљон бригаде. Први батаљон је нападао дуж пута од правца Тузле, Други преко Рудника и Николића брда (са југа) и Гласиначки батаљон дуж пута од Зворника (са источне стране). Први и Гласиначки батаљон требало је неопажено да се привуку самим Цапардама и да изненада нападну центар непријатељеве одбране, а 2. батаљон за то вријеме да заузме спољну одбрану на Руднику и Николића брду. То је била средња и истовремено главна колона, која је имала и најтежи задатак.

Лијева колона — 4. батаљон бригаде, 1. батаљон Сремског одреда и батаљон Бирчанског одреда — имала је задатак да заузме упориште Осмаци, а потом да овлада упориштима у селима Мемићи, Булатовци и обезбиједи напад средње колоне од правца Тузле. Батаљон Сремског одреда, по извршеном задатку, требало је да продужи покрет према Мајевци.

Мајевички одред и 2. батаљон Сремског одреда сачињавали су десну колону, која је обезбјеђивала напад средње колоне од правца Зворника на положају Глушине, с тим што је 2. батаљон Сремског одреда требало да заузме село Кулина и да дијелом снага нападне на Цапарде са сјевера, садејствујући са Гласиначким батаљоном. По извршеном задатку требало је да Сремски и Мајевички одред продуже за Мајевицу.

Резерва су били 3. батаљон и дио 5. батаљона у селу Матковац, гдје је било и командно мјесто штаба.

Почетак напада одређен је за 25. јануар у 03.00 часа. Уочи напада извршено је извиђање, а јединице су прикупљене на полазним положајима.

Чим су осјетили да ће бити нападнути четници су напустили Матковац и Рудник и повукли се ближе Цапардама, на Николића брдо.

Дан прије напада дошло је до промјене времена, што је у многоне утјецало на успјех. Изненадна југовина је проузроковала јако топљење снијега, па је ријека Спреча, као и околни потоци, брзо набујала. Спреча, која је на том мјесту увјек газна, разлила се и није се могла прећи газом. Штаб бригаде није предвидео да ће ова околност утјецати на извршење задатка, па батаљонима није промијенио, односно допунио већ изда-та наређења.

Напад је почео у предвиђено вријеме, али је изостао 1. батаљон, који није могао прегазити набујалу Спречу. Други батаљон је подишао положајима на Николића брду и на јуриш заузео предње ровове. Гласиначки батаљон се неопажено привукао самим Цапардама, у првом налету освојио предње ровове и продро до артиљеријских положаја. Отсуство 1. батаљона је омогућило браниоцу да се среди и све своје снаге усмјери према Гласиначком батаљону, који се малобројан последије огорчене борбе прса у прса, морао повући на полазне положаје. Нешто касније, 1. батаљон је са двије чете некако прегазио Спречу, али је његов напад био усамљен и некоординиран, па је бранилац успио да га одбије. Трећи батаљон, из резерве, није учествовао у нападу. У свануће је постало јасно да би даљи напад представљао узалудно давање жртава и издато је наређење за повлачење. У повлачењу, преко откривеног и снијежом покривеног земљишта, батаљони су, нарочито Други, имали осјетних губитака.

Превијајући рањеног друга смртно је рањена двадесетогодишња ученица из Маглаја Драгица Митровић Драгића члан СКОЈ-а, храбра и омиљена омладинка, борац и болничарка. Четници су се окомили да је рањену ухвате, али то нису дозволили њени другови. Издахнула је у њиховом наручју, а у њеној торбици, поред

завоја и оскудних лијекова, остала је непрочитана књига „Како се калио челик“.

ЈТијева колона је извршила задатак, заузела упориште Осмаци, затим Мемиће и Булатовце, заробила посаду, прекинула везу са Тузлом и одбила напад појачања, упућених у помоћ посади у Цапардама.

Десна колона је дјелимично извршила задатак. Други батаљон Сремског одреда је заузео село Кулина, али је закаснио да потпомогне напад Гласиначког батаљона на Цапарде, па је, напад обустављен, и он је продужио за Мајевцу. Мајевички одред је заузео положај на Глуминама, водио мање борбе са непријатељем и крајем дана, продужио за Мајевцу.

Тако је завршен напад на Цапарде, од којег се много очекивало. Разлози што се одступило од утврђеног плана били су слиједећи.

— снаге непријатеља су потцијењене. Он је располагао са око 2000 људи, а према процјени, штаба требало је да има испод 1000. Партизанске снаге су биле сувише развучене;

— командовање није било обједињено, а веза између појединих колона и батаљона у средњој колони била је слаба, скоро никаква. И поред непредвиђених околности (набујалост Спрече, на примјер), да је резерва употребљена Цапарде су могле бити заузеле;

— Сремски одред, који је представљао јаку јединицу, био је подијељен на два дијела и имао је споредан задатак да потпомогне напад, а главни да продужи за Мајевцу. У току борбе није могао бити испољен никакав утјецај на њега;

— пратећа чета 5. батаљона, која је имала јаку ватрену снагу, није употребљена, већ је остала у резерви (митраљески водови придати су батаљонима).

У овим борбама се нарочито истакао Гласиначки батаљон, који је био најуспјешнији међу батаљонима средње колоне. Иако малобројан, он је могао извршити задатак да је било бољег садејства са осталим батаљонима.

Укупни губици били су: 18 погинулих, 19, рањених³¹, 5 несталих, а изгубљена су 2 пушкомитраљеза и

³¹ Зборник IV, књ. 11, док. бр. 140.

око 20 пушака. Највише губитака имали су 2. и Гласиначки батаљон.

Непријатељ је имао 18 погинулих, преко 30 рањених и 62 заробљена, од којих 40 четника³². Заплијењена су 3 пушкомитраљеца, око 60 пушака и неколико сандука муниције.

И поред дјелимичног успјеха, овај напад је озбиљно уздрмао непријатељеве положаје у долини Спрече. Заузета су сва упоришта изузев Цапарда, а партизанске јединице су са Осмака имале потпуну контролу цесте, тако да непријатељ није могао њоме саобраћати.

Домобранска команда је упутила из Тузле нова појачања, којима је покушавала да одбаци партизане од цесте и поврати Осмаке. До почетка фебруара вођене су скоро свакодневне борбе, али су их партизанске јединице задржале и сваке ноћи нападале на истурене положаје око Цапарда.

Напад на Цапарде и околна упоришта на цести Тузла-Зворник озбиљно је угрозио Тузлу, важан политички и индустријски центар. Партизанске јединице су се око 20 дана задржале на положајима око Цапарда и Осмака, са којих се пушчаном ватром могла тући цеста. Саобраћај на њој био је прекинут, а поједини војни транспорти, који су снабђевали непријатељеве јединице у Цапардама и Зворнику, стално су нападани. Непријатељ је свакодневно покушао да партизане одбаци даље од цесте, слао је нова појачања из Тузле, али је све остало без успјеха.

Мајевички и Сремски одред су на Мајевици имали доста успјеха. Већ почетком фебруара формиран је 3. батаљон Мајевичког одреда, а четврти батаљон бригаде (Посавски) враћен је у састав Сремског одреда половином фебруара. Тако је Сремски одред на Мајевици имао у саставу три добро наоружана и јака батаљона. Сремци су успоставили везу са Сремом, одакле су пребацивали на Мајевицу нове борце и велике количине хране. Каравани, од по 50 и више кола, су из Срема довозили у Босутске шуме храну, одакле је пребацивано преко Саве у Семберију, и даље у брдска села Мајевице. Дио

³² Исто.

ове хране упућиван је на товарним коњима у Бирач, јер је у њему прехранбена ситуација била заиста тешка. Марш-рута оваквих „каравана“, како су их партизани називали, била је преко Јелице, поред Калесије, па према Шековићима. Легија, милиција и четници су их неколико пута сачекали у засједи, а у једном препадну, почетком фебруара, отели су 10 коња са товаром и убили неколико бораца из пратње. На неколико позива, који су упућени од штаба бригаде заповједнику легије у Калесији и Прњавору да не напада наше курире и коморе, он се није одазвао, већ, напротив напади су учестили. Због тога је одлучено да бригада нападне посаде у тим селима.

Напад на посаде у Калесији и Прњавору, извршен је ноћу 11/12. фебруара. У њима су запаљене жандармеријске станице, зграде општина и још неке у којима је била смјештена легија. Упориште Вис, које доминира спречком долином, такође је заузето. У борби је убијено десетак непријатељевих војника, а заплијењене су веће количине хране. Послије ове „лекције“ легија из ових села је престала да напада на партизанске транспорте.

Почетком фебруара 2. батаљон је упућен на Мало поље, са задатком да прикупи податке о непријатељевим снагама на Хан Пијеску и Власеници и да напада на транспорте на жељезничкој прузи Хан Пијесак—Олово. Батаљон се налазио неколико дана у засједи, јер се дознало да ће се једна сатнија усташа транспортовати возом из Хан Пијеска у Олово. До напада на композицију са усташком сатнијом дошло је 8. фебруара. Усташе су пружиле огорчен отпор и тек кад је батаљон извршио јуриш и убацио бомбе у вагоне почели су да бјеже. Имали су 25 мртвих и више рањених, а остали су се разбјежали по околним шумама. Композиција од 6 вагона са локомотивом је сурвана у провалију, пруга разрушена и запаљено неколико мостова. Заплијењена су 4 пушкомитраљеза, око 40 пушака, 10.000 метака и читава опрема сатније.³³ У борби је погинуо командир чете у 2. батаљону Рефик Бешлагих.

зз Исто.

Тако је у периоду од четири и по мјесеца, војно-политичка ситуација у сјевероисточном дијелу источне Босне измијењена. Мајевица је била под контролом Сремског и Мајевичког одреда, чије су снаге свакодневно јачале. У Бирчу су се налазили 6. бригада и Бирчански одред, који су били спремни да поново живе устанак на широким подручјима источне Босне. Партизанске снаге су нарасле до бригаде и три одреда, са преко 2500 бораца и тенденцијом даљег раста. У таквој ситуацији се почела осјећати потреба за организовањем виших форми командовања, које би омогућиле усклађивање дејстава нараслих јединица.